

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: «Репрезентація освітніх реформ в Османській імперії: за світлинами колекції
Абдула Гаміда II»

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»
Шевчук Олена Андріївна

Науковий керівник: Григор'єва Т. Ю.
кандидатка історичних наук, доцентка

Рецензент: Кульчинський О.Б.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 2021 р.

Київ -2021

Декларація академічної доброчесності

Студентка НаУКМА,

Шевчук Олена Андріївна,

Студентка 4 року навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: lenashevchuk0z0@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Репрезентація освітніх реформ в Османській імперії: за світлинами колекції Абдула Гаміда II» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unichesk.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

23.05.2021

Дата

Підпис

Шевчук Олена Андріївна

П.І.Б.студента

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Репрезентація освітніх реформ в Османській імперії: на матеріалах світлин колекції Абдула Гаміда II»

Автор: студентка 4-го р.н. освітнього ступеня – бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Науковий керівник: Григор'єва Т. Ю.

Захищена: " ____ " _____ 2019 р.

Короткий зміст роботи:

В науковій роботі проведено дослідження візуальних джерел, до яких належать фотографії на освітню тематику з колекції Абдула Гаміда II, султана Османської імперії кінця XIX ст. У першому розділі представлено контекстуальну частину тексту, задля розуміння модернізаційних процесів, які призвели до зміни в освітній системі в Османській імперії, починаючи з кінця XVIII століття. Він слугує допоміжним для характеристики освіти, адже усі соціальні, національні, військові, економічні та політичні реформи вплинули на неї. Другий розділ відображує таке явище як «фотографія» в Османському суспільстві, та його зв'язок з центральним джерелом роботи – колекцією Абдула Гаміда II. Зокрема, у другому підрозділі другого розділу йдеться про попередні дослідження колекції науковцями, які вивчали колекцію попередньо. Він підтверджує актуальність цієї роботи, так як в усіх згаданих роботах не вивчалася фотографії, присвячені освіті, окремо та детально. Третій розділ – це дослідницька частина, в якій вивчається головна тема дипломної роботи. Текст побудований на історіографічній базі та візуальному контент-аналізі, який застосовувався для вивчення зображень на обраних фотографіях, у вигляді додатків.

ЗМІСТ

1. ВСТУП.....	5
1. РОЗДІЛ Модернізація освіти в Османській Імперії у XVIII- XIX	
ст.....	7
1.1. Початки модернізації Османської імперії та реформи	
Танзимату.....	
.....	7
1.2. Модернізація освіти в Османській Імперії у XVIII-першій половині	
XIX ст.....	11
1.3 Система освіти в Османській імперії в часи правління султана Абдула	
Гаміда II.....	18
2. РОЗДІЛ Колекція світлин султана Абдула Гаміда	
II.....	21
2.1. Колекція світлин Абдула Гаміда II в контексті розвитку фотографії	
в Османській Імперії кінця XIX	
ст.....	21
2.2. Колекція світлин Абдула Гаміда II в	
історіографії.....	25
3. РОЗДІЛ Освіта в Османській Імперії у представленні колекції	
фотографій Абдула Гаміда II.....	29
3.1 Архітектура навчальних закладів.....	30
3.2 Військова освіта.....	32
3.3 Жіноча освіта.....	36
ВИСНОВКИ.....	38

Вступ

Османська імперія в період модернізації зазнала значних змін. Після значних поразок у війнах з Російською Імперією, внутрішніх та зовнішніх конфліктів та економічної кризи, султани з кінця XVIII ст. намагалися відновити втрачений політичний контроль над державою, військову стабільність та імідж «великої держави». Для цього вони потребували економічної та військової допомоги і тісного зв'язку із західним світом. Колекція світлин султана Абдула Гаміда II, копії якої було надіслано до Великої Британії та Чикаго, намагалася підважити імідж Османської імперії як «східної деспотії», який побутував у західному публічному дискурсі, і представляла її як сучасну модернізовану державу.

Дослідники та дослідниці почали вивчати колекцію Абдула Гаміда II, починаючи з XX ст. 80-х років, як вагоме джерело до історії фотографії в Османській Імперії та як вияв «культурної дипломатії» султана Абдула Гаміда II. Проте представлення модернізованої освітньої системи імперії, яка була однією з найважливіших тем, розкритих у колекції, не ставало предметом окремого дослідження. Саме це зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою роботи є дослідити репрезентацію освітньої системи в Османській Імперії на матеріалах світлин колекції Абдула Гаміда II. Задля цього були поставлені наступні **завдання**:

- розглянути модернізаційні реформи в Османській імперії протягом XVIII-XIX ст., приділяючи особливу увагу реформам освіти;
- представити колекцію світлин султана Абдула Гаміда II та присвячені їй дослідження
- дослідити репрезентацію освітньої системи на матеріалах світлин колекції.

Джерелами дослідження стали цифровані світлини колекції Абдула Гаміда II, присвячені освітній тематиці, офіційного сайту Бібліотеки Конгресу, а

історіографічною базою послуговували праці дослідників модернізації та реформ освіти Османської Імперії і, роботи, в яких вивчалася колекція Абдула Гаміда II. Головною працею, якою ми послуговувалися стала робота Тріш Грін *The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire*, в якій детально описані зображення світлин з колекції Абдула Гаміда II.

Методологічною базою послуговували методи візуального якісного контент-аналізу джерел та метод насиченого опису.

При дослідженні світлин ми орієнтувалися на принципи візуального контент-аналізу, сформульовані Пітером Берком. За Берком, робота з фотографіями має проводитися істориком одночасно з опрацюванням історичного контексту для того, аби зрозуміти зміст самого зображення. Він зазначає, що до 90х років XIX ст. фотографи робили постановочні фото з моделями, аби надати зображенням художніх рис. Відтак, ці джерела потребують критичного ставлення і не можуть сприйматися як документування дійсності. Поза тим, Берк підкреслив, що як документи фотографії мають більшу цінність ніж картини чи інші візуальні зображення.¹

Об'єктом дослідження є репрезентація модернізаційних реформ Османської імперії.

Предметом дослідження є представлення освітніх реформ в колекції світлин султана Абдула Гаміда II.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину XVIII ст. і простягаються до кінця XIX ст., а саме до 1893 року. Нижня межа обґрунтовується початком модернізаційних реформ в Османській імперії, а верхня – роком завершення створення фотоколекції.

Структура дослідження представлена трьома розділами: які присвячені модернізаційним реформам в Османській імперії, і, зокрема, реформам освіти; історії

---

¹ *Burke P. Eyewitnessing The Uses of Images as Historical Evidence // Reaktion Books Ltd - 2001. - 189 pp.*

створення та дослідження колекції світлин султана Абдула Гаміда II та дослідженню світлин, які розкривають тему освіти.

1. Модернізація освіти в Османській Імперії у XVIII- XIX ст.

1.1. Початки модернізації Османської імперії та реформи Танзимату

Османська імперія в XIX ст. переживала складні часи, які знаменувались кризами економічного та державного устрою. Османська імперія складалася з провінцій (віялетів), простягаючись від Північної Африки та кордонів арабських держав і до Балкан. Багато регіонів були пов'язані між собою лише адміністративно, а в культурному та економічному плані були автономними. Економічно й промислово розвивалися лише наближені до столиці області та міста.² Османські позиції на Балканах були дуже слабкими; європейські впливи та османські капітуляції³ в багатьох сферах вивели немусульман поза межі імперської юрисдикції. Одночасно з цим, єгипетський правитель Мегмед Алі створив пряму військову загрозу, а тому проблема збереження імперії постала дуже гостро.⁴

У той же час, Османська імперія виразно програвала у низці міжнародних конфліктів, починаючи з російсько-турецької війни 1768-1774. Наступні ж війни з Російською імперією у 1787–1791, 1806–1812), 1828–1829, 1853–1856, та 1877–1878, також відобразили ослаблення військової міці Османської імперії. Територіальна експансія царської Росії на північному сході країни означила наявність потужного суперника, який ставав загрозою самому існуванню Османської Імперії. Отже, Османська держава значно ослабла після війн, змінилася соціально та територіально. Вона потребувала внутрішніх змін і зовнішньої допомоги. Для того, аби протистояти зовнішньополітичним і внутрішньополітичним викликам Османам не залишалося

---

² W. Walter F. r The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform // Sage Publications, Inc. on behalf of the Johnson Graduate School of Management, Cornell University – 1968. – Vol. 13, No. 3. – 453 p.

³ Там само. – С. 453.

⁴ Там само. – С. 454.

нічого іншого, як шукати альтернативні моделі державної організації і реорганізовувати свою державу та армію.⁵

Початок модернізаційного руху⁶ в Османській Імперії припав на кінець XVIII ст., коли правлячий султан Селім III (1789-1807) намагався реформувати військові інституції держави за європейськими зразками.⁷ На той момент османське військо (яничари), було схоже на непідконтрольну владі організацію із власними інтересами та системою прийняття рішень. Такому стану справ немало сприяло те, що яничари були щільно залучені до торгівлі⁸, і стали залежними від зовнішніх позик. За словами Азмі Бішара, багато хто з османських чоловіків вступав на службу заради зарплатні (ulufat), не бажаючи виконувати військові обов'язки та накази уряду.⁹ Спроба Селіма III розпустити яничарське військо та створити нову армію видалася невдалою, оскільки яничари на знак протесту почали влаштовувати повстання в Стамбулі.¹⁰ Вони вимагали відставки міністрів, підвищення платні та зменшення податків. Такі заворушення призвели до того, що згодом Селіма III було вбито учасниками цих повстань.¹¹ Інші спроби реформувати країну також не видалися для султана легкими. За словами турецького дослідника Ізіка Демеркмана¹² Селім III впроваджував реформи лише в

---

⁵ W. Walter F. r The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform // Sage Publications, Inc. on behalf of the Johnson Graduate School of Management, Cornell University – 1968. – Vol. 13, No. 3. – 454 p.

⁶ Ronald I., E Beyker W. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // American Sociological Review. – 2000. – 19 p. Загалом термін «модернізація» є дуже широким, а вчені інтерпретують його по-різному. У праці ⁶ *Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values*, мічіганські професори Інглехарт Рональд та Уейн Е. Бейкер розглядають концепцію модернізації так: розвиток індустріалізації, породжує загальні соціальні та культурні наслідки - від прогресу освітньої системи до нового визначення гендерних ролей.⁶ Натомість дослідник Ерол Чійдем, бере до уваги термінологію, визначену Ваном Дер Луєм, за словами якого, модернізація не обмежується лише індустріалізацією: вона включає в себе зростання рівня урбанізації, секуляризацію, демократизацію та поступове стирання соціальних відмінностей.

⁷ Bishara A. The Army and Political Power in the Arab Context: Theoretical Problems // Arab Center for Research & Policy Studies. – 2017. – 3 p.

⁸ Там само. – С. 3.

⁹ Там само. – С. 4.

¹⁰ Там само. – С. 4.

¹¹ Там само. – С. 4.

¹² *Demirakin I. A Study Of Ottoman Modernisation On The City: The Sixth Municipal District Of Istanbul (1856-1877)* // The Department Of History Bilkent University Ankara. – 2006. 1-2 pp.

окремих областях, а оновлення в масштабах імперії не відбулося.¹³ Однак, як запевняє дослідник, досвід реформ був цінним, оскільки показав, як імперія може реагувати на спроби реформування в умовах неспроможності ефективно керувати армією.¹⁴

Наступник Селіма III – султан Махмуд II (1808-1839) також розумів необхідність оновлення традиційної імперської структури, взоруючись на європейські практики державного управління. Крім цього, він мав на меті централізацію влади в імперії, і його епоху розглядають як передумову реформ Танзимату. Зокрема, Махмуд II спромігся розформувати військо яничарів у 1826 році, ліквідувавши таким чином головний центр опору реформам, та створив армію нового зразка (*Асакір-і Мансуре-і Мухаммедіє*). На початку реорганізації армії султан розглядав різні взірці для можливого наслідування, і, як вважають, найбільш показовим прикладом для нього стали ініціативи близькосхідного військового реформатора: Мегмеда Алі Єгипетського.¹⁵ Правитель Єгипту залучив як консультантів європейських офіцерів, і у 1816 р. в Асуані французький полковник Севе розпочав підготовку та навчання 500 відібраних юнаків. Вже за три роки ця школа випустила майже тисячу офіцерів. Мегмед Алі довірив програму підготовки декільком військовим інструкторам, переважно французам, італійцям, та османським офіцерам (які здобули освіту виключно в Європі). До кінця 1823 р. *Нізам-і Седід* (військо Мегмеда 'Алі) поповнилося 24 000 новонавчених офіцерів та солдатів. З них сформували шість піхотних полків, кожен з яких нараховував п'ять оснащених французькими гвинтівками батальйонів по 800 чоловік у кожному.

Дивлячись на успіхи сусіднього правителя, який до того ж був важливим зовнішньополітичним суперником Османської імперії, вже у 1827 р. Махмуд II також почав відправляти в Європу курсантів армії та флоту на підготовку. Повернувшись, деякі з них стали інструкторами в офіцерських навчальних "школах", котрі султан відкрив у Стамбулі та його околицях. Це відбувалося за підтримки європейських

---

¹³ Там само. С. – 1-2.

¹⁴ Там само. С. – 1-2.

¹⁵ Levy A. The Officer Corps In Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39*// Cambridge University Press. – 1971. Vol. 2, No. 1. 21 p.

технічних спеціалістів з Великобританії, Пруссії та Австрії.¹⁶ Зміни також стосувалися і військової техніки, яку османці закупляли в європейських країнах. Крім цього, султан Махмуд II підтримував модернізацію в адміністративній структурі імперії, знову ж таки, керуючись європейськими зразками міністерств.¹⁷ Під час церемоніальних заходів султан надавав перевагу вбранню «в європейському стилі», що маніфестувало його відданість реформам.¹⁸

Незважаючи на це, за словами Авігдора Леві, «почуття гордості» щодо своїх традицій, особливо в військовій справі, не покидало османську еліту навіть тоді, коли їхня країна вже давно мала статус «відсталого» держави. Прикметно, що самі реформатори вважали, що наслідування європейської військової тактики, ніколи не зможе дорівнятися до «геніального традиційного османського військового духу», який от-от відродиться знову. Османські воєначальники також були впевнені, що вроджена військова перевага компенсує факт відсталості у воєнних справах перед європейцями. Крім того, османці все ще сприймали світ з точки зору ісламу, поділяючи його на дві частини: віруючих в Аллаха та невіруючих. А отже, саме релігійна приналежність з їхньої точки зору зумовлювала так звану «перевагу» над іншими.¹⁹

Прискорення османській модернізації XIX ст. надали реформи періоду Танзімату, який розпочався 3 листопада 1839 р. з початком правління султана Абдула Меджида I (1839-1861).²⁰ На той момент Османська імперія була дуже контрастною, багатонаціональною та релігійно різнорідною, утім титульною релігією залишався іслам, а ті, хто його сповідував, звикли до свого привілейованого становища.²¹ Ці

---

¹⁶ Hurewitz J. C. The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis // Middle East Institute. – 1968. – 149 p.

¹⁷ Там само. – С. 5.

¹⁸ Stephanov D. Sultan Mahmud II (1808-1839) and the First Shift in Modern Ruler Visibility in the Ottoman Empire // Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association.- 2014. - Vol. 1. No. 1-2. – p.155.

¹⁹ Levy A. The Officer Corps In Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39*// Cambridge University Press. – 1971. Vol. 2, No. 1. 23 p.

²⁰ Kawtharani W. The Ottoman Tanzimat and the Constitution // Arab Center for Research & Policy Studies. – 2018. – Vol. 1, No. 1. – 60 p.

²¹ Там само. – С. 1.

привілеї знаходимо на соціальному, побутовому, правовому, культурному та інституційному рівнях. Танзимат став поштовхом для суспільних трансформацій. Реформа адміністративного апарату імперії, яка розпочалася в 1839 році, увінчалася виданням *Хат-і Гюмаюн* 1856 року – декрету, який постулював рівний доступ до адміністративних посад представників різних релігій. Після цього у 1864 р. було прийнято новий закон про провінції, який передбачав обрання адміністративних рад від рівня району до рівня провінції. Згодом низка законів регулювала статус "османського громадянства" у 1869 та реорганізувала судову систему, що була поділена між ісламськими та секулярними судами (беручи за зразок французьку практику розподілу судових процесів).²² В підсумку, реформи Танзимату вплинули на багато сфер життя Османської Імперії у другій половині XIX ст., визначивши цю епоху як початок прогресивної та європейсько-орієнтованої системи, в тому числі в сфері освіти.

1.2. Модернізація освіти в Османській Імперії у XVIII-першій половині XIX ст.

До XIX ст. навчання у школах Османської імперії мало суто релігійне спрямування. Тут учні вивчали Коран та основи ісламу, а також мови: турецьку, арабську та перську. Офіційно в державі існували три типи шкіл. Це були школи *сибіян* – осередки початкової освіти, *медресе* – школи «середнього» рівня та школи *ендерун*, що розміщувались у султанському палаці і забезпечували освіту для майбутніх держслужбовців та адміністративних посадовців. Окремо стояла підготовка вояків яничарського корпусу.²³ Поза тим, існували осередки освіти окремих релігійних орденів.²⁴

---

²² *Kawtharani W.* The Ottoman Tanzimat and the Constitution // *Arab Center for Research & Policy Studies*. – 2018. – Vol. 1, No. 1. – 1 p.

²³ *Sonmez S.* Primary Education System in Ottoman Empire // *International Journal of Humanities and Social Science* – 2013. – Vol. 3 No. 5. – P. 163.

²⁴ Наприклад, про організацію освіти в межах релігійного ордену Ахі див.: *Karagül M.* Ahi-Order Organization From Ottoman Empire Until Today And Its Economical Development Relation // *Journal of Business and Social Science* – 2011. – Vol. 2 No. 21. – P. 214.

За словами турецького історика Екмелледіна Іхсаноглу, однією з причин потреби модернізувати освітню систему в імперії стало значне відставання османів у військовій та виробничій галузях через зосередженість освіти на релігії і через брак закладів професійної підготовки.²⁵ Таким чином, виникла потреба в європейських експертах-консультантах. Вже з 1770-х рр. бачимо перші спроби заснування світських шкіл, основною метою яких була підготовка до адміністративної роботи та до служби у війську.²⁶

Ще за правління Махмуда I (1730-1754), у 1734 році в Стамбулі було засновано математичну школу (*Гендесехане*) для підготовки інженерів-військових. Однак незабаром школу закрили. У 1759 р. великий візир Рагіб Паша доклав зусиль, аби відновити школу, та зрештою вона відкрилася у 1784 р. завдяки Галілю Гаміду Паші, який, зокрема, залучив пруських та французьких радників у впровадженні реформ.

Морська і військова інженерна школа (*Мюхендісхане*) – як прогресивна і світська – була створена за правління Мустафи III і Абдул Гаміда III (1773 і 1793 роках), і реорганізована, головним чином за допомогою європейських ренегатів. Інженерна школа для підготовки яничарів (*Аджемі Огбландарі Мактебі*) відкрилася в 1794 році. Османські вчителі нового покоління, такі як Ходжа Абдуррахман Ефенді та Сейїд Осман Ефенді, були викладачами в ній.²⁷ Десятьма роками раніше вони пройшли курси з опанування військової техніки на суднобудівному заводі. Ці курси викладалися французькими фахівцями з інженерних знань. Навчальна програма цієї інженерної школи складалася з турецької, перської та арабської мов та спортивних занять, таких як їзда верхи, стрільба з лука, метання спису та боротьби. Ті, хто мали вокальні дані і любили музику, отримували там і музичну підготовку.²⁸

---

²⁵ *Ihsanoglu E.* Ottoman educational institutions during the reform period // Foundation for Science Technology and Civilisation – 2004. – P. 2.

²⁶ Там само. – С. 2.

²⁷ Там само. – С. 5.

²⁸ *Khuluq L.* Modernization of Education in the Late Ottoman Empire // Al-Jami ah Journal of Islamic Studies – 2005. – p. 36.

У 1827 р. програму військово-морської інженерії було відокремлено від Інженерної школи (*Мюхендісхане*), і сформовано окрему Військово-морську академію. Тоді ж було створено і школи з військової медицини та військової теорії, а також школи, які спеціалізувались на державному адмініструванні, медицині, іноземних мовах та праві. Однак, слід зазначити, що усі ці школи залишались на елементарному рівні. Так, з двохста студентів, які відвідували військово-морську академію в 1830-х роках, лише половина вміла читати і писати, і лише тридцять з них були готові продовжити навчання в цій галузі.²⁹

У 1831-34 рр. султан Махмуд II відкрив дві інші школи, що були спрямовані на військове та музичне навчання: Імператорську музичну школу *Muzika-i Humayun Mektebi*) та військову школу (*Mekteb-i Ulum-i Harbiye*).³⁰ Того ж року кілька студентів поїхали на навчання до Європи. Інші групи студентів згодом теж виїхали до Лондона, Парижа та Відня в 1846, 1850 і в 1855 рр. По поверненню ці студенти отримали роботу як викладачі Військової академії.³¹ Проте через слабку підготовку випускників звичайних шкіл, для підготовки до вступу довелось заснувати окремі підготовчі класи. Віковий діапазон учнів був гнучким: так, до зазначених шкіл часом вступали учні, яким уже виповнилось сорок, а часом і п'ятдесят років.³² Викладання в цих академіях проводилося турецькою мовою, але основні підручники були написані французькою. Найперші учні цих шкіл були представниками різного етнічного походження, дехто з них у молодому віці прийняв іслам, можливо, саме з метою подальших кар'єрних перспектив в османській армії чи адміністрації.³³

Попри спротив ісламських релігійних еліт, починаючи з 1827 року, Блискуча Порта почала цілеспрямовано відправляти групи студентів на навчання за кордон до європейських країн - Англії, Франції, Прусії та Австрії. Така політика наслідувала

---

²⁹ *Khuluq L. Modernization of Education in the Late Ottoman Empire // Al-Jami ah Journal of Islamic Studies – 2005. – р. 36.*

³⁰ Там само. – С. 37.

³¹ Там само. – С. 40.

³² Там само. – С. 37.

³³ Там само. – С. 36.

приклад Мухаммеда Алі, османського губернатора Єгипту, який з 1826 р. направляв на навчання до Парижа своїх майбутніх урядовців.

Султан Махмуд II намагався модернізувати традиційне викладання медицини, створивши Державну медичну школу *Тібхане-і Амїре* у 1827 р. та іншу школу з хірургії (*Серрахане*) у 1828 р. Обидві школи були реорганізовані в 1831 р. Як і в інших нових школах, тут створили підготовчі класи для потенційних вступників з тим, що подальше навчання пропонувалось або французькою, або турецькою. Там викладалися загальнопідготовчі курси з анатомії та хірургії, які складали основу навчальної програми. Деякі випускники були відправлені до Європи для продовження навчання, після чого поверталися професійними лікарями.³⁴

У 1838 році султан Махмуд I зрозумів безперспективність спроб реформування традиційних мусульманських шкіл, через консервативність улемів, які не дозволили б проведення реорганізації. Отже, було прийняте рішення створити абсолютно нову освітню систему західного типу, яка би функціонувала поряд із традиційними школами. Першим державним навчальним закладом, який створив Махмуд, називався *рюшдюєм*, метою якого було забезпечити більш просунутий рівень освіти, ніж *сібїян* (початкові) школи для підготовки до різних військових, морських та медичних шкіл і для державних установ.³⁵

Таким чином, наприкінці XVIII ст. та у першій половині XIX ст. в Османській імперії було створено перші світські навчальні заклади. Вагомої уваги надавалося саме військовим учбовим закладам, які мали відповідати європейським стандартам і почали залучати до викладання європейських інструкторів. Водночас, запозичення європейського досвіду відбувалося і через практику навчання майбутніх османських урядовців в університетах Західної Європи.

---

³⁴ *Ihsanoglu E.* Ottoman educational institutions during the reform period // Foundation for Science Technology and Civilisation – 2004. – p. 11.

³⁵ *VanDuinkerken W.* Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat // Institute of Islamic Studies McGill University Quebec. – 1998. – p. 54.

В період Танзимату було створено мережу світських початкових, середніх, вищих навчальних закладів та інші спеціалізовані школи західного зразка, що сформували абсолютно нову освітню систему, адже було створено більше світських шкіл, проведено реорганізацію системи освіти початкових та середніх шкіл, а також створено умови для навчання учнів різних релігійних конфесій.³⁶

Танзимат передбачав рівність перед законами різних етнічних та релігійних груп населення. Імперський *Хат-і шеріф* значною мірою резонував з просвітницькими ідеалами рівності (юридична гарантія рівності серед усіх суб'єктів, незалежно від релігії зокрема), а згодом і секуляризацію, вплив якої призвів до перебудови не лише традиційних османських навчальних закладів, а й османського суспільства в цілому.³⁷

Так, у 1846 р. комітет *Мекліс-і Мааріф-і Муваккат* (тимчасова Освітня радою) рада представив проект змін в освітній системі: освітній рівень мав строго класифікуватися на початковий, середній та вищий; середні школи мали бути реорганізовані за новими програмами. Зокрема, мав бути створений університет з гуртожитком (*Дар-уль-Фуун-у Османі*) та академія освіти (*Енджютлен-і Дан*) для підготовки нового освітнього законодавства.³⁸

У 1859 році було видано положення про народну освіту *Мааріф-і Умуміє Нізамнамесі*, яке реорганізувало османську державну освіту за французьким зразком. Це передбачало обов'язкове навчання в початковій школі, з можливістю продовжувати навчання в університетах та професійних коледжах. Важливо, що освіта стала доступною для представників різних суспільних прошарків та різних релігійних громад, а також і для жінок.³⁹ Так, перша школа для дівчат (*Киз Рюшдіелері*) було відкрито в Стамбулі в 1859 році. До періоду Танзимату жіноча освіта закінчувалася на приватному навчанні та

---

³⁶ *Khuluq L.* Modernization of Education in the Late Ottoman Empire // *Al-Jami ah Journal of Islamic Studies* – 2005. – p. 12.

³⁷ *VanDuinkerken W.* Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat // *Institute of Islamic Studies McGill University Quebec*. – 1998. – p. 50.

³⁸ Там само. – С. 57.

³⁹ *Kirmizialtin S, B.A; M.A.* Gender, Education, Modernization: Women Schoolteachers In The Late Ottoman Empire // *The University Of Texas At Austin*. – 2012. – 3.

включала лише основи ісламу з метою вдосконалити «добросовісних» майбутніх дружин мусульманських чоловіків.⁴⁰ У 1870 в Стамбулі було відкрито й перший коледж, який пропонував вчительську підготовку для жінок. Таким чином, поява жіночого вчителювання стала першим офіційним жіночим працевлаштуванням в Османській імперії.⁴¹

Крім того, приймаючи всіх учнів, незалежно від їхньої релігійної конфесії, османський уряд намагався за допомогою освіти забезпечити певну єдність імперії. Наказ *Мааріф-і Умуміє Нізамнамесі*, зокрема, поділив державні школи на три категорії. Перша категорія включала початкові школи, як для мусульманських, так і для немусульманських дітей у віці від семи до десяти років. Початкові школи мали бути в кожному селі та в кожному кварталі міста. До другої категорії входили школи, які були створені для дітей віком від одинадцяти до шістнадцяти років, які мали відвідувати нижчу середню (*idadî*), а потім вищу середню (султанську школу або ліцей). Третя категорія складалася зі спеціалізованих вищих шкіл.⁴² Це були чоловічі *Дарумуалімін* та жіночі *Дарюлмуаллімат*. До цієї категорії також входили вчительські школи та університет *Дарілфзінун*, який був побудований у Стамбулі. Навчальні програми для дівчат, як на рівні *рюшдює*, так *Дарюлмуаллімату* відрізнялися від чоловічих. Вони включали курси пов'язані з побутовими обов'язками: домашнє господарство, гігієна, кулінарія та виховання дітей. Такий підхід підкреслював традиційну роль жінки та її релігійність.

Водночас в часи Танзімату продовжили практику закордонної освіти для майбутніх османських урядовців. Тепер значну кількість студентів відправляли до Європи для здобуття освіти у військовій справі та адмініструванні, незалежно від того,

---

⁴⁰ Gerber H. Social And Economic Position Of Women In An Ottoman City, Bursa, 1600-1700 // International Journal Of Middle East Studies. – 1980. – Vol. 12. – No. 3. – p. 235.

⁴¹ VanDuinkerken W. Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat // Institute of Islamic Studies McGill University Quebec. – 1998. – p. 57.

⁴² Там само. – С. 58.

чи були це мусульмани чи немусульмани.⁴³ Більшість студентів, які поверталися до Імперії після закінчення навчання за кордоном, служили на високих посадах у міністерствах і стали безпосередньо впливати на культурне та освітнє життя Османської імперії. Зокрема, членами Тимчасової освітньої ради (створена у 1845 році) були ті, хто підтримував традиційну османську освіту та культуру, так і ті, хто здобув освіту в Європі, отже – західну модель освіти, як, наприклад, генерал Мехмед Емін-Паша.⁴⁴ Однак, за словами Екммеледінна Іхсаноглу, плани, які були запропоновані щодо реформ в освітній системі все одно не було реалізовано повною мірою.⁴⁵

Отже, у період Танзімату акцент ставився на поширенні світських шкіл, реорганізацію системи освіти у західному стилі, що включало в себе секуляризацію, зумовлену декретом про рівність між усіма підданими імперії, незважаючи на їхню релігійну приналежність. Зокрема, учнів часто відправляли на навчання за кордон для здобуття різних навичок та знань, аби залучити їх потім до формування державної політики після повернення в Османську імперію.

1.3. Система освіти в Османській імперії в часи правління султана Абдула Гаміда II

Султан Абдул Гамід II прийшов до влади у 1876 році та почав реформувати освіту зовсім не в тому напрямку, в якому вона розвивалася в часи Танзімату.⁴⁶ Політика султана відрізнялася посиленням уваги до релігійної освіти та повернення до традиційних форм викладання предметів. Проте за період його правління освітня мережа покрила практично всю територію імперії і було значно збільшено число закладів вищої освіти. За словами Челебі Нурхаята та Асана Тезера, у цей період рівень відвідувачів закладів освіти зріс на 7%. Так, коли Абдул Гамід II зійшов на престол, в

---

⁴³ *Ciydem E.* Re-Think the Tanzimat Period in context of relationship between education and culture // *Global Journal of Sociology: Current Issues.* – 2016. – 55 p.

⁴⁴ *Ihsanoglu E.* Ottoman educational institutions during the reform period // *Foundation for Science Technology and Civilisation* – 2004. – p. 10.

⁴⁵ Там само. – С. 11.

⁴⁶ *Çelebi N., Asan T.* Reforms in the Field of Education During the Period of Sultan Abdulhamid II and Intended Youth/Human Typology to be Trained (The Last Period in the Ottoman Empire) // *Mesleki Eğitimde İstihdam Sorunları: İstanbul Örneği* – 2016. – p. 185.

Османській імперії було чотири коледжі, чотири учительські школи для хлопчиків, 253 середні школи, 18 490 початкових шкіл і одна приватна школа; однак наприкінці його правління кількість шкіл у країні зросла на 619 загальноосвітніх шкіл (74 з яких для дівчаток), 109 середніх шкіл, 32 учительські школи для хлопчиків та близько 5000 початкових шкіл. Ч. Нурхаят та А. Тезер зауважують, що нові школи проектували за європейськими зразками.⁴⁷

У перші роки правління Абдула Гаміда II ще дотримувались попередньої політики світської освіти, але згодом було обрано курс на посилення ролі релігії в освіті. Уся система освіти, в тому числі і навчальні посібники базувалися тепер на доктринах Ісламу. Кожна школа мала свої мечеті та імамів (священиків). Релігійні приписи визначали спосіб життя студентів. Вчені богослови приймали рішення щодо питань освіти. Щоб створити враження толерантного ставлення до етнічного різноманіття імперії (арабські, курдські та албанські діти) була створена *Аширет Мектебі* (Імператорська школа для племен) у Стамбулі, яка була символом модернізації в період правління Абдула Гаміда.⁴⁸ Проте в основі викладання у цій школі лежали ісламські догми, послух халіфу та султану. З 1882 р. релігійні курси почали поступово додаватися в усі навчальні програми Мекатиб-і Умумієє Незареті (загальноосвітні навчальні заклади). Султан посилав вимоги до Міністерства освіти, аби там звертали увагу на всі книги та статті, що підлягали перекладу (тобто європейські) – які або заборонялися згодом, або ж піддавалися цензурі.⁴⁹

---

⁴⁷ Çelebi N., Asan T. Reforms in the Field of Education During the Period of Sultan Abdulhamid II and Intended Youth/Human Typology to be Trained (The Last Period in the Ottoman Empire) // Mesleki Eğitimde İstihdam Sorunları: İstanbul Örneği – 2016. – p. 189.

⁴⁸ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

⁴⁹ Çelebi N., Asan T. Reforms in the Field of Education During the Period of Sultan Abdulhamid II and Intended Youth/Human Typology to be Trained (The Last Period in the Ottoman Empire) // Mesleki Eğitimde İstihdam Sorunları: İstanbul Örneği – 2016. – p. 189.

Навчальні програми світських шкіл були оновлені завдяки реформам, здійсненим у 1880, 1891-1892 і 1904 роках.⁵⁰ Згідно з ними, було подвоєно число релігійних курсів у всіх типах шкіл від другого класу початкових шкіл до вищих навчальних закладів. Світських вчених приймали до складу Міністерства освіти, проте комісії постійно наголошували на релігійних питаннях і концентрувались практично лише на них.

Таким чином, політику в реформі освітньої системи за часи правління Абдула Гаміда II можна оцінити двояко. З одного боку відбулося збільшення числа навчальних закладів. З іншого – бачимо повернення до більш консервативного підходу в питаннях освіти, посилення ролі релігії в освітній політиці і, зокрема, збільшення числа релігійних курсів в світських навчальних закладах початкової, середньої та вищої освіти.

---

⁵⁰ *Çelebi N., Asan T. Reforms in the Field of Education During the Period of Sultan Abdulhamid II and Intended Youth/Human Typology to be Trained (The Last Period in the Ottoman Empire) // Mesleki Eğitimde İstihdam Sorunları: İstanbul Örneği – 2016. – p. 189.*

2. Колекція світлин султана Абдула Гаміда II

2.1. Колекція світлин Абдула Гаміда II в контексті розвитку фотографії в Османській Імперії кінця XIX ст.

Колекція світлин Абдула Гаміда II складається з 1,819 фотографій у широкоформатних альбомах, датованих з 1880 по 1893 рр.⁵¹ П'ятнадцять альбомів (489 світлин) присвячено темі освіти, що становить 27 % від усієї колекції. У 1893 р. дві копії альбомів було передано до Британського музею та до Бібліотеки Конгресу.⁵² Колекція була мистецькою репрезентацією османської держави XIX століття та водночас демонстрацією можливостей тогочасних технологій. У ній представлено школи, лікарні, військові тренування, навчання, сучасні будівлі, великі палаци, володіння султана, пам'ятки класичної візантійської та османської архітектури. На світлинах також можна побачити армійський військово-морський персонал та його озброєння. В колекції є і зображення рятувальних пожежних бригад, фабрик, лікарень та урядових будівель. Більшість зображених місць знаходяться в межах сучасної Туреччини, але туди входять також будівлі та артефакти з Іраку, Лівану та інших країн, що входили до складу Османської Імперії другої половини XIX ст.⁵³ В цілому, колекція мала на меті показати султана Абдула Гаміда II як прогресивного та сучасного лідера мусульманської країни наприкінці XIX ст.⁵⁴

Колекцію, покликану засвідчити модернізацію Османської імперії, можна назвати досить суперечливим явищем як на те, що султан був правителем мусульманської держави. Як відомо, іслам не передбачав зображення людського обличчя як на малюнку, так і на фотографії. Попри те, що Коран не містить прямої заборони на зображення

---

⁵¹ Allen W. The Abdul Hamid II collection // History of Photography. – 1984. 1 p.

⁵² Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс: <https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection> /, відвідано 21.10.2020.

⁵³ Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс: <https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection> /, відвідано 21.10.2020.

⁵⁴ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

живих істот, такі заборони містяться в інших релігійних текстах – Хадісах.⁵⁵ Наприклад: «В день воскресіння найжорсткіша кара чекає на тих, хто намагається наслідувати Аллаху в його творінні» [Hadith, Al-Bukhari, no.835; Muslim, 3/160, no. 2107]⁵⁶. Це тлумачили у той спосіб, що змальовуючи людський або тваринний образ, митець начебто претендує на роль Бога, надаючи комусь подобу до істот, початково створених безпосередньо самим Богом. При цьому, така заборона не строго дотримувалася у світському мистецтві. Зокрема, йдеться про мініатюри, які зображували визначні події правління окремих султанів, такі як війни, адміністративні та судові процеси, інтронізації та ін.⁵⁷ У XVIII ст. османські султани, які робили перші кроки на шляху модернізації Османської імперії, уже замовляли свої портрети у західноєвропейських художників.⁵⁸

Після винаходу дагеротипу в 1839 році та негативного скла у 1851 році таке явище, як «фотографія», прибуло з Європи на Близький Схід.⁵⁹ Зростання інтересу європейців до Сходу, який мислився ними як землі, сповнені екзотики⁶⁰, та поширені міфи про життя в Османській Імперії значно посприяли розвитку фотостудій та продажу «туристичних» фотоальбомів.⁶¹ Більшість фотографів походила з вірменських, сирійських та грецьких християн, адже ці спільноти мали тісні зв'язки з західними фотографами і не були такими упередженими до зображень, як мусульмани.⁶² Вони дали можливість мандрівникам та тим європейцям, які залишалися вдома,

---

⁵⁵ 'Abdul-'Aziz Ibn Baz Ahadith Concerning Taswir (Pictures) // sunnahonline.com/ Електронний ресурс: <https://sunnahonline.com/library/fiqh-and-sunnah/130-ahadith-concerning-taswir-pictures>, відвідано 19.01.2021

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ N. T. Gamm The Editing of Ottoman Manuscripts: An Opinion // Turkish Studies Association Bulletin. – 1978. – Vol. 2, No. 4.

⁵⁸ Alison P. Cross-Cultural Spaces in an Anonymously Painted Portrait of the Ottoman Sultan Mahmud II p. 31. В. Черномашенцев, М. Ракитина. Дворец-музей Топкапы Стамбул. – С. 11

⁵⁹ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West Asi Sateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

⁶⁰ Саїд, Едвард В. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — 511 с.

⁶¹ Там само.

⁶² Greene T. The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire // University of Mary Washington. – 2010. 5. p

познайомитись з історично важливими місцями та побачити місцевих жителів такими, якими ті їх собі уявляли.⁶³

Велику увагу тут приділяли жінкам, життя яких зазвичай зберігалось у таємниці в мусульманському суспільстві, що викликало бажання у європейців більше про нього дізнатися. У фотостудіях створювали «східну» обстановку, або інтер'єр публічного будинку, де знаходилася жінка, одягнена у традиційний одяг з ювелірними виробами та з прикрасами на шиї і на руках. Зрозуміло, що створені в такий спосіб образи, які начебто репрезентували арабську фемінність, мали небагато спільного з реальним життям мусульманських жінок. Всі подібні фото були постановочними, бо фотографувати мусульманських жінок було соціально неприйнятно і незаконно, особливо у «відвертих» позах. (Див. додаток 1.) Моделями для таких фотографій були повії чи не мусульманки, або представниці нижчих класів, які потребували заробітку.⁶⁴ За словами Тріш Грін, іноді навіть чоловіки переодягалися в жіночий одяг задля фото.⁶⁵

Великий попит на екзотичні альбоми збільшив кількість фотостудій і спонукав до поширення так званого жанру комерційної фотографії наприкінці XIX – початку XX століть, а фотографування поширювалося по всій Імперії.⁶⁶ Цей період припав на часи правління Абдула Гаміда II, який, незважаючи на релігійні застереження, захопився фотографією. Будучи лояльним до комерційних фотографів, які творили образ «орієнтальної» Османської імперії, султан використовував фотографію не як мистецтво, а як документування життя імперії, тобто для тієї функції, яку раніше виконували вищезгадані мініатюри.

З поширенням фотографії в Османській імперії фотозйомку почали поступово використовувати у різних сферах османської бюрократії. Так, фотографію тепер

---

⁶³ Там само. – С. 5.

⁶⁴ *Greene T.* The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire // University of Mary Washington. – 2010. 5. p

⁶⁵ Там само. – С.6.

⁶⁶ *Photography in Ottoman Empire. Second Half of the 19th Century – Beginning of the 20th Century* // Art Museum Riga Bourse / Електронний ресурс: <http://www.lnmm.lv/en/mmrbr/visit/exhibitions/1381-photography-in-ottoman-empire> відвідано 11.10.2020

використовували при встановленні особи чи пошуку злочинців.⁶⁷ Ще у 1888 році султан наказав своєму міністру поліції вивезти всіх в'язнів до Стамбула, щоб сфотографувати їх. Фотографи зробили великі портретні світлини, як по одному, так і групами по три особи, після чого їх розмістили у колекції фотографій з в'язнями, під іменами яких були вписані їхні злочини. Султана Абдула Гаміда цікавила і фізіогноміка, яка, як вважали, давала змогу виявити риси характеру особистості.⁶⁸ Тож у 1901 р., у двадцять першу річницю правління, султан використав цю колекцію фотографій, щоб вирішити, які ув'язнені мають право на помилування, а які ні. За словами М. Садекі, перший секретар султана Техсин паша занотував у своєму щоденнику такі слова султана:

Кожна картина – це ідея. Одна картина може розкрити політичну та психологічну характеристику, таку, що не зможуть передати сотні написаних сторінок. Тому, я отримую більше користі та важливості від фотографій, ніж від письмових робіт і документів.⁶⁹

Абдул Гамід також використовував фотографії, щоб зобразити Османську імперію як сучасну державу. Створення його основної колекції про реформи було тому підтвердженням. Османський уряд давно знав про свій відсталий імідж у Західній Європі. Негативний імідж Імперії також побутував в працях європейських письменників та політичних діячів, які описували нелояльне та «жорстоке» ставлення османського уряду до етнічних меншин та диктаторську політику султана. Думка європейців була важливою для Абдула Гаміда і він потребував їхньої підтримки та інвестицій, щоб врятувати свою імперію від кризи та економічного занепаду.⁷⁰ Отже, для султана Абдула Гаміда II було важливо запропонувати альтернативний образ Османської імперії як модернізованої, прогресивної держави.⁷¹

2.2. Колекція світлин Абдула Гаміда II в історіографії

---

⁶⁷ F. F., Mehmet, Ishak K. A(Nother) Quest For Power: Photographic Documentation In The Ottoman Empire // Arxius i Indústria Culturals. – 2014 –. P.4.

⁶⁸ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

⁶⁹ F. F., Mehmet, Ishak K. A(Nother) Quest For Power: Photographic Documentation In The Ottoman Empire // Arxius i Indústria Culturals. – 2014 –. P.4.

⁷⁰ Там само.– С. 5.

⁷¹ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

Колекція султана Абдула Гаміда II вивчалася в окремих сучасних дослідженнях, де головним питанням значилася саме причина її створення, тобто розглядалася мета султана представити здобутки імперії на широку міжнародну публіку. Проте науковці не концентруються на поглибленому вивченні серії фотографій, які зображують тематику освіти кінця XIX ст.. Поза тим існує п'ять важливих праць, в яких розглядається колекція Абдула Гаміда II. Вони описують її як прояв «культурної дипломатії» султана.

Найпершою за часом публікації працею, присвяченою колекції султана Абдула Гаміда II була *The Abdul Hamid II collection*, написана Вільямом Аленом у 1984.⁷² Саме вона поклала початок вивченню колекції світлин. Автор вважає, що колекція показує офіційну пропагандистську діяльність XIX століття, покликану представити імперські досягнення султана в прогресивному світлі. Він описує історію її створення, представляючи стамбульських фотографів, місця фотостудій та локації зображень. Крім цього, Вільям Ален запевняє, що цінність колекції дуже велика, адже надає важливу інформацію для вивчення, як для соціального, політичного історика, так і для фотоісторика. Таким чином книга стала першим повним описом колекції Абдула Гаміда II.⁷³

Наступна робота, що вивчала колекцію світлин – це *Images Of The Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented By Sultan Abdülhamid II*, автором якої є Мухамад Ісає Валей.⁷⁴ Вона охоплює всі важливі умови створення колекції: про фотографію як явище на Сході XIX ст., значення серій фотографій для Лондонського музею (нинішньої бібліотеки) і для султана зокрема, та містить опис знімків, та їхніх значень. Робота була видана у 1991 році та запропонувала вивчати нові можливі теми, такі як детальне вивчення фотографії, або ж інструментів для створення фотографій, багатьом дослідникам і дослідницям східної історії⁷⁵.

---

⁷² Allen W. The Abdul Hamid II collection // History of Photography. – 1984.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Isa Waley M. Images Of The Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented By Sultan Abdülhamid II // The British Library Journal. – 1991. 111-127 pp.

⁷⁵ Там само.

У своїй роботі *Travel Writing, Visual Culture, and Form*⁷⁶, 1760-1900 Саймон Голдгіл розкриває різноманітність літературних форм та візуальних засобів масової інформації, за допомогою яких передавали записи про подорожі протягом довгого дев'ятнадцятого століття, об'єднавши групу провідних дослідників з різних дисциплін для вивчення взаємозв'язку між подорожньою літературою, візуальним поданням та офіційними інноваціями. У праці згадується і колекція Абдула Гаміда II як нова форма репрезентації Османської Імперії для західного світу та проаналізовано окремі елементи, що були зображені на світлинах.⁷⁷ Голдгіл наголошує, що створення колекції було дипломатичним кроком султана до нових стосунків із західним вищим суспільством, який би міг допомогти позбутися штампу «відсталості» і розвінчати міфи, створені європейцями про Схід.⁷⁸

У статті *The Role of Abdul Hamid II in Photography Development* Мегді Садегі вивчає участь Абдула Гаміда II у розвитку справи фотографії в Османській Імперії. Автор приділяє увагу окремим світлинам з колекції, причому, він також згадує про серію фотографій, присвячених освіті в Османській Імперії. Їх він розглядає як засіб висвітлення однієї з найважливіших реформ. Тобто, спробу представити імперію – як осередок знань, що не поступається європейським освітнім закладам. М. Садегі також, як і С. Голдгіл розглядає фотографії з колекції як пристрасть і особисте захоплення султана, який прагнув публічної репрезентації самого себе в такому світлі, в якому він би хотів би бути побаченим іншими, більш «прогресивними» країнами.⁷⁹ Так, автор вивчає тенденцію розвитку османської фотографії та ставлення до неї султана, акцентуючи на тому, що султан Абдул -Гамід II був одним з тих, хто посприяв розвитку справи фотографії в Османській Імперії.

---

⁷⁶ Goldhill S. *Travel Writing, Visual Culture, and Form, 1760-1900*// Brian H. Murray, Mary Henes, Hughes. – 2016. 101 p.

⁷⁷ Там само. – С.101.

⁷⁸ Там само. – С.101.

⁷⁹ Sadegi M. *The Role of Abdul Hamid II in Photography Development* // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

Напрочуд важливим є наукове дослідження історикині Тріш Грін під назвою *The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire*.⁸⁰ В ньому авторка прагне застосовувати більш цілеспрямований підхід для вивчення значень світлин, тож розглядає ретельно самі альбоми. Вона порівнює фотографії колекції з комерційними фотографіями, для того, щоб продемонструвати, що жодні з них не є документуванням життя Османської імперії на рубежі століття. Зокрема, дослідниця відкриває дуже багато значень фотографій з колекції Абдула Гаміда II. Вона розглядає і гендерну проблему, яка висвітлюється на світлинах, і причини створення деяких фотографій. Вона також визначає суть самих зображень, аргументуючи це тим, що в мусульманській, ще традиційній та консервативній країні існує безліч правил та законів, які не дозволяли робити світлини з релігійних міркувань. Дослідниця акцентує увагу на тому, що кожна фотографія мала не лише буквальний, але і символічний сенс.⁸¹ На думку авторки, колекція Абдула Гаміда II – це надзвичайно багатий ресурс не тільки для студентів, що вивчають османську історію, а також і для тих, хто досліджує фотографію та глобальний клімат кінця XIX ст.⁸²

Усі вищезгадані дослідження роблять внесок у вивчення колекції Абдула Гаміда II. Вони описують самі альбоми та фотографії за допомогою різних підходів; включаючи порівняльний аналіз і візуальний контент аналіз цих праць, порушують питання історичної потреби цієї колекції та її цінності.

---

⁸⁰ *Greene T. The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire* // University of Mary Washington. – 2010. 2-8. Pp.

⁸¹ Там само. – С. 2.

⁸² Там само. – С. 2.

3. Освіта в Османській Імперії у представленні колекції фотографій Абдула Гаміда II

Як уже було згадано, для репрезентації освітньої системи в Османській Імперії було створено окремі 15 альбомів, які містили близько 500 світлин, що становлять 27 % від усієї колекції. Вони зображували усі елементи освітньої програми, від шкільної та студентської форми до архітектури учбових закладів.⁸³

Альбоми з колекції, за словами Ф. Ф. Мехмета та К. Ісхака, показували прагнення султана надати європейським та американським глядачам можливість побачити модернізацію та створення нових проектів, на яких зосередилася Імперія протягом останніх десятиліть правління султана.⁸⁴ Репрезентуючи державу на сторінках альбомів своєї колекції, освітня реформа стала однією з найважливіших сфер, які султан Абдул Гамід бажав показати. Початкові школи почали створюватися по всій території імперії, навіть у маленьких місцевостях. Османський уряд розумів, що однією з причин відсталості імперії по відношенню до європейських держав було те, що стандарти османської освіти були набагато нижчими. Окрім того, що державна освіта потребувала вдосконалення, вона була способом запобігання європейському впливу та засобом виховання османського патріотизму. Метою створення альбомів, присвячених освіті першочергово було довести сучасність, прогресивність та успішність учбових закладів імперії.

Близько 50% усіх фотографій, присвячених освітній темі, висвітлюють початкову та середню освіту для хлопців та дівчат. Усі вони подібні одна до одної, хоч і діляться на категорії: 18% фотографій з учнями по двоє, 4,5% з ученицями по двоє, 2,30% групових з учнями та ученицями (від трьох осіб на фото, до п'ятдесяти), 22,30% фотографій шкільних будівель.⁸⁵ Важливість цих фото полягає у тому, що вони

---

⁸³ Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:

<https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection> /, відвідано 21.10.2020.

⁸⁴ F. F., Mehmet, Ishak K. A(Nother) Quest For Power: Photographic Documentation In The Ottoman Empire // Arxius i Indústries Culturals. – 2014 –. P. 7.

⁸⁵ Там само. – С. 7.

представляють велику кількість учнів, навчальних закладів, порівняно з попередніми періодами в Османській імперії. На фото зображені будівлі та приміщення вищих учбових закладів, портрети учнів і вчителів, шкільне приладдя та оснащення. Ще приблизно 50 % альбомів містять фотографії академій та вищих шкіл для хлопців з медичної та військової підготовки. Усі фотографії з відповідної категорії мають однаковий базовий візуальний формат.

3.1. Архітектура навчальних закладів

Приблизно 52% світлин, зроблених для представлення освітнього прогресу, присвячено архітектурі учбових закладів, класам та планам інтер'єрів. З початкових та середніх шкіл знайдено сто дев'ять світлин, які презентують будівлі, а з вищих учбових закладів – удвічі більше, зокрема з фотографіями планів інтер'єрів та кімнат. Крім цього, усі інші архітектурні зображення шкіл та академій, як зазначає В. Ален, мають на меті продемонструвати західній аудиторії кількість початкових, середніх та вищих інституцій, а також їхній процес будівництва і стиль, який був зазвичай європейським.⁸⁶

Майже всі учбові заклади, представлені в колекції, побудовані у європейському архітектурному стилі. Практика співпраці з європейськими архітекторами розпочалася ще за часів Танзимату, як зауважує Айсе Назір.⁸⁷ У період Танзиматських реформ на заході панував неокласичний стиль, який став популярним у Стамбулі для будівництва великих будівель, таких як військові казарми та палаці. Неокласичний стиль вперше був представлений різними європейськими архітекторами і військовими інженерами, які були залучені для проектування споруд для потреб модернізованої османської армії за європейськими зразками. Різні члени Імперської гільдії османських архітекторів, які вивчали традиційне будівництво та техніку, не відповідали новим вимогам до дизайну Османської Імперії. Придворних архітекторів також замінювали османські архітектори

---

⁸⁶ Allen W. The Abdul Hamid II collection // History of Photography. – 1984. P. 127. Там само.

⁸⁷ Nasir A. Concept Of Westernization And The Role Of Foreign Architects In 19th Century Ottoman Architecture // Електронний ресурс: <http://levantineheritage.com/note68.htm/>, відвідано 22.05.2021.

з християнської меншини або європейські архітектори, які були краще підготовлені для вирішення складних просторових вимог султанів, які реформували державу.

З початку свого правління султан Абдул Гамід II також активно запрошував іноземних фахівців на посади придворних архітекторів. Французький архітектор А. Вальорі, який народився в Стамбулі, та німецький архітектор Ягмунд, якого імперський уряд Німеччини направив до Стамбула для вивчення історії османської архітектури, разом сформували нову османську імперську архітектуру⁸⁸. Вони синтезували європейські неокласичні форми та елементи, запозичені в османських чи ісламських архітектурних стилях, на фасадах спроектованих будівель, при цьому знаходячи гармонію з навколишнім середовищем. Загалом неокласицизм в архітектурі відрізняється прямолінійністю, строгістю та елегантністю, він наслідує стиль рококо і також наближений до зовнішнього вигляду античних споруд.⁸⁹ Зокрема, одним з проектів Вальорі за співпраці з іще одним французьким архітектором Р. Д'Аронко, став Імператорський коледж військової медицини *Мектеб-і Тіббіє-і Сахане*⁹⁰ (Див. Додаток 2.). На фото зображено триповерхову будівлю світлого кольору з прямокутними вікнами на останніх двох поверхах. На першому ж – вікна зверху заокруглені, але виглядають рівно та стримано. Представлений медичний коледж не є винятком серед інших фотографій, що зображують архітектуру навчальних закладів. Бачимо тут і заклади жіночої освіти – коледж *Дарюльмуліат* для майбутніх викладачок *мектебі та рюшдіє* для дівчат. На фото показано двоповерхову будівлю з цеглини світлого кольору з великими напівзакритими вікнами. Будинок виглядає у неокласичному стилі, адже він не пишний і не прикрашений художніми архітектурними елементами. (Див. Додаток 3.). Абдул Гамід II намагався втілити європейські стилі у зведенні учбових будівель та презентував їх в альбомах колекції.

---

⁸⁸ Nasir A. Concept Of Westernization And The Role Of Foreign Architects In 19th Century Ottoman Architecture // Електронний ресурс: <http://levantineheritage.com/note68.htm/>, відвідано 22.05.2021.

⁸⁹ Liapes J. Color In Neoclassical Architecture // Constantinos A. Doxiadis Archives. Vol. 55. No. 333. - 1988.- p. 300.

⁹⁰ Nasir A. Concept Of Westernization And The Role Of Foreign Architects In 19th Century Ottoman Architecture // Електронний ресурс: <http://levantineheritage.com/note68.htm/>, відвідано 22.05.2021.

В альбомах також знайдено дві фотографії гуртожитків Імперської Військової Академії та Імперської Морської Академії. На них можна побачити зображення великих спалень студентів, у яких розміщені рядами ліжка. Таким способом Абдул Гамід II намагався продемонструвати опіку над студентами та простори академічних корпусів. (Див. Додатки 4, 5.).

3.2. Військова і загальна чоловіча освіта

Чоловічої освіти стосуються приблизно 85% фотографій з усіх альбомів на освітню тематику. До початкових шкіл належать багато студійних фотографій з учнями по двоє у шкільній західній військовій формі, яку першочергово впровадив Махмуд II в часи модернізації імперії. Надалі серед вищих чоловічих закладів в основному представлено лише військові та морські інституції, для того аби продемонструвати успішність та прогресивність військової та морської справи в Османській імперії, яка в дійсності занепадала та потребувала фінансової підтримки.⁹¹ Також, групові чоловічі фото свідчили про наявність великої кількості учнів, а отже про поширену освіту серед населення. Зокрема, виділено альбом племінної школи *Аширет*, де навчалися учні різного етнічного походження. На фото представлено учнів у різнонаціональних традиційних костюмах. Такий альбом став предметом створення образу толерантної до всіх народів імперії, яка надає доступ до освіти різним етнічним групам.

Колекція містить 96 світлин, які зображують учнів-хлопців, що становить близько 85% від загальної кількості портретних шкільних фотографій. Тут багато світлин, де учні стоять у парі на кожній окремій світлинці. Більшість світлин, за словами В. Алена, були зроблені у студіях вірменських братів Абдули Фрере в Стамбулі.⁹² Зокрема, показовим є фото, на якому зображені двоє учнів середньої імперської школи *Монастір* (Див. додаток 6.) стоять рівно, а їхні праві руки однаково зігнуті: учень зліва в правій руці тримає диплом, а учень справа тримається правою рукою за піджак, схожий на

---

⁹¹ Komatsu K. Financial Problems Of The Navy During The Reign Of Abdülhamid II // Istituto Per Oriente C. A. Nallino. – 2001. – Vol. 81, No. 1. – p. 215.

⁹² Allen W. The Abdul Hamid II collection // History of Photography. – 1984. P. 126.

доломан (куртка на застібках). На головах у них фески – добре упізнаваний елемент одягу османського бюрократа, (циліндричної форми ковпаки, вперше введені у моду султаном Махмудом II)⁹³. Форма учнів подібна до військової європейської форми темно-синього кольору, яку Махмуд II затвердив після того, як розпустив військо яничарів, а османська військова система зобов'язала армію носити військову форму західного зразка.⁹⁴ Ця і низка подібних фотографій підкреслювали важливість військової освіти для османської імперії.

43% усіх фото на освітню тематику присвячені темі військового вишколу. Така увага свідчила про бажання султана підкреслити воєнну підготовку імперії та її військову міць. Тут бачимо і середні спеціалізовані школи для хлопчиків, до навчальних програм яких входила військова підготовка, і вищі вузи та академії, і групові фото, і фото з тренувань та морської підготовки, інструменти, види з різних ракурсів на учбові заклади, уніформа, окремі фотографії інструкторів, статистичні таблиці відмінників-учнів тощо. Особливу увагу прикуто до Османської Імперської Морської Академії, що на острові Гейбеліаді в Стамбулі.⁹⁵ Так, бачимо десять групових фотографій з учнями, три з вчителями – на чолі з головним викладачем Тайарем Пашею.(Див. додаток 7.).⁹⁶ Поза тим детально представлено організацію навчання: будівлі, ворота, зовнішні дворики, майданчики, тренування, плани інтер'єрів, навчальні інструменти (Див. Додатки 8,9,10,11,12.). Групова фотографія, що показує процес заняття студентів виглядає постановно (Див. Додаток 13.). Сорок студентів розбиті на дві групи змагаються один проти одного шаблями, а позаду них у центрі стоїть їхній вчитель. Прикметно, що кожен студент стоїть в однаковій позі, тримаючи однаково шаблю, а колони виглядають

---

⁹³ *Alison P.* Cross-Cultural Spaces in an Anonymously Painted Portrait of the Ottoman Sultan Mahmud II Terndrup // University of South Florida. – 2015. – p. 20.

⁹⁴ *Goodwin K.* The Tanzimat and the Problem of Political Authority in the Ottoman Empire: 1839-1876. // *Rhode Island College*. – 2006. – p.189.

⁹⁵ Там само. – С. 215.

⁹⁶ Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:

<https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection> / , відвідано

21.10.2020.

рівномірно одна до одної. Як зазначає В. Ален⁹⁷, такі фотографії склалися навмисно; намагаючись відобразити живий процес заняття, студентів фотографи показували театральними поставленими, для того аби показати чіткість та якість академічних тренувань.⁹⁸

З додаткових рідких фото знайдені з вчителями, інструкторами з фізичної чи військової діяльності, професорами, офіцерами та директорами. На одній з фотографій Імперської Морської Академії, стоять викладачі та офіцери, розміщені за ієрархічним порядком у два ряди, біля сходів: нижчий – перший та верхній – другий. Нижчий видно більше, тож, можливо, саме в ньому знаходяться офіцери. По центру у цьому ряду стоїть чоловік, який виглядає вищим за зростом інших, адже знаходиться на два кроки ближче до камери. (Див. Додаток 14.) З цього фото можна зробити припущення, що чоловік по центру або є директором академії, або ж офіцером.

Як було зазначено раніше, військові реформи в імперії починаючи з XVIII ст. стали головною причиною створення учбових інституцій з морської та армійської справи, які стали першими світськими вищими навчальними закладами. Хоча морський флот значно занепав у часи правління Абдула Гаміда II через фінансову кризу в країні та наслідки війн з Російською імперією⁹⁹, світлини колекції намагалися представити Османську імперію не лише як державу з модернізованою армією на чолі з професійно вишколеними офіцерами, але й на велику морську державу, яка приділяє велику увагу підготовці кадрового складу свого флоту.

Показовим з серії шкільних хлопчачих фотографій став окремий альбом з фотографіями, присвяченими племінній школі *Аширет*¹⁰⁰. Школи для дітей кочівників

---

⁹⁷ Allen W. The Abdul Hamid II collection // History of Photography. – 1984. P. 127.

⁹⁸ Там само. – С.127.

⁹⁹ Komatsu K. Financial Problems Of The Navy During The Reign Of Abdülhamid II // Istituto Per Oriente C. A. Nallino. – 2001. – Vol. 81, No. 1. – p. 215.

¹⁰⁰ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54/> відвідано 11.10.2020

та племінників.¹⁰¹ На думку М. Садегі¹⁰², він був найбільш багатообіцяючим та репрезентативним для імперії.¹⁰³ Школа племен була заснована в Стамбулі¹⁰⁴ з метою навчання арабських, курдських та албанських дітей османському патріотизму та для того, аби зробити їх «цивілізованими» мешканцями. За словами автора, це було схоже на філософію американців, які впроваджували такі ж самі «цивілізовані місії» на користь просвітлення індіанців.¹⁰⁵ Фотографії учнів племен ілюструють різне походження та етнічну приналежність учнів. Цей альбом був спробою підкреслити толерантність до різних етнічних меншин зі сторони османського уряду.¹⁰⁶ На одній з фотографій (Див. Додаток 15.) зображено двох хлопчиків підліткового віку, вдягнених у традиційні курдські костюми. Традиційний чоловічий одяг у Курдистані складається з широких штанів, однотонних сорочок, а, як правило, поверх них одягають жилети або куртки. Наряд завершується великим поясом або стулкою, зав'язаними навколо талії, а на голові обмотаний тюрбан, який звисає нижче плечей.¹⁰⁷ Так само і на фото – учні у цьому вбранні. Вони прямо стоять та дивляться в камеру, на інших фото з альбому, присвяченому *Аширет* інші учні у різних костюмах, залежно від приналежності. Мета репрезентації фото *Аширет* полягала у висвітленні лояльності до етнічного різноманіття Османської імперії.

Таким чином, військова та чоловіча освіта загалом займали велику репрезентативну частину в колекції. Цими фотографіями султан Абдул Гамід II

---

¹⁰¹ F. F., Mehmet, Ishak K. A(Nother) Quest For Power: Photographic Documentation In The Ottoman Empire // *Arxius i Indústria Culturals*. – 2014 –. P. 8.

¹⁰² Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Rogan E. L. Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes (1892–1907) // Cambridge University Press. - 2009. – p. 83.

¹⁰⁵ Sadegi M. The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс: <https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54/> відвідано 11.10.2020

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Learn About Kurdish Dress // The Kurdish Project/ Електронний ресурс: <https://thekurdishproject.org/history-and-culture/kurdish-culture/kurdish-dress> / відвідано 20.05. 2021

намагався висвітлити образ підготовленої держави у військовій справі та лояльну позицію до різних етносів імперії.

3.3. Жіноча освіта

Наступними фотографії з альбомів, присвячених освітній системі, виступають учениці початкових та середніх шкіл, а також шкіл з мистецтва. Такі світлини заперечували європейський стереотип про те, що османські жінки та дівчата не мали права на освіту та шкільне виховання. Більшість учениць з колекції тримають згортки паперу, схожі на дипломи, або друковані книги (портретні зображення хлопців зрідка також містять книги), що презентувало наявність друку в Османській Імперії, який виник досить пізно, відносно до Європи через заборону на друк релігійних текстів. За словами Ш. Ганіогла, одним із факторів, що посприяв інтелектуальному розвитку в часи модернізації імперії, було рішення влади дозволити друк книг, присвячених нерелігійній тематиці, турецькою мовою. Фетва (рішення/декрет в Ісламі) від 1727 року щодо впровадження друкарень та імперський указ на її основі, проклали шлях до створення першої османської друкарні, яка видавала такі книги. Проте друк поширювався дуже повільно: між 1727 і 1838 роками османські друкарні видали загалом лише 142 книги. Нерозвиненість культури друку в імперії вважається одним із чинників відносного занепаду османської науки і культури в порівнянні з Європою.¹⁰⁸ Відтак, незважаючи на те, що мета дівочих учбових закладів полягала у тому, щоб виховати гідну за Кораном жінку та матір, дівчат було представлено не як традиційних слухняних служниць чоловіків, а як учениць, які вивчають світське читання та письмо.

Показовим прикладом тут є фотографія двох учениць середньої приватної школи *Дарюлфейзі Гаміїді* де вони рівно стоять, дивляться прямо у камеру, у довгих сукнях з книжками в руках (Див. Додаток 16.). На фоні, як і на фоні усіх інших дівочих шкільних парних фотографій – стіна з зовнішньої сторони, очевидно, вид біля шкіл. Усі дівчата на таких фотографіях ще не досягли віку, коли потрібно було закривати обличчя чадрую

---

¹⁰⁸ Hanioglu M. Ş. A Brief History Of The Late Ottoman Empire // Princeton University Press. – 2008. – p. 38.

чи паранджою. Відповідно саме через це вони і змогли послугувати моделями для презентації жіночої освіти. Ні вчительок, ні дівчат, старших за дванадцять років на фото не представлено.¹⁰⁹ Адже обираючи для фото старших моделей, по-перше, неминуче довелося б показати, що жінки в Османській імперії таки закривають обличчя. По-друге, фотографування дорослих жінок вважалося суспільно неприйнятним¹¹⁰.

Усі дівчата вдягнені в європейські сукні, іноді світлого кольору, які прилягають до талій.¹¹¹ Їхні довгі сукні – європейського стилю. За словами У. Тургута з середини дев'ятнадцятого століття в Європі почали друкуватися французькі журнали моди, які потрапили і до Стамбулу, зокрема.¹¹² З цього часу лише деякі привілейовані османські жінки починають заміняти чадри (полотнище, яке обмотувалося навколо тіла жінок, залишаючи лише щілину для очей) на французькі сукні стилю ампір – щільний одяг, який закріплювався корсетом.¹¹³ Крім цього, темні кольори жіночого вбрання починають поступатися світлим. Так, наприклад, дочка Абдула Гаміда II, першою з представниць османської еліти одягнула біле плаття на власне весілля.¹¹⁴ Таким чином, учениць османських шкіл було представлено знову ж таки, не як традиційних мусульманок, які мали навчатися «правильній поведінці» майбутніх дружин та мам, а як освічених школярок, вбраних у одяг з елементами тогочасної західної моди.

Отже, репрезентація дівочої освіти мала на меті показати соціальний прогрес, який виражався у тому, що вона, по-перше, існувала, а по-друге, несла європейський

---

¹⁰⁹ Nolan E. H. The Gift of the Abdülhamid II Albums: The Consequences of Photographic Circulation // Vol. 2. - 2019. Електронний ресурс: <https://quod.lib.umich.edu/t/tap/7977573.0009.207?view=text;rgn=main> , відвідано 21.10.2020.

¹¹⁰ Greene T. The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire // University of Mary Washington. – 2010. 5. P.

¹¹¹ Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс: <https://www.loc.gov/item/2001696016/>, відвідано 21.10.2020.

¹¹² Turgut Ü. *Mücahit* The Ottoman Modernization And Its Effects On Women // İstanbul Şehir University, 2015. – 8

¹¹³ Там само. – С. 9.

¹¹⁴ Там само. – С. 9.

спосіб навчання, адже друковані книги свідчили про не лише релігійне навчання, а європейські сукні про європейський стиль.

У результаті, репрезентація освітніх реформ у колекції стала однією з найважливіших тем для Абдула Гаміда II. Освітня модернізована система, а також фотографія, як діяльність стали можливістю для султана показати частину прогресивної імперії. Використовуючи фотографії з будівлями молодших, середніх та вищих шкіл, було представлено відносно до попередніх часів кількість навчальних закладів, а їхній європейський архітектурний стиль став проявом модернізації в імперії. Чоловіча освіта стала можливістю продемонструвати військову підготовку, технічний прогрес та уніформу, що має вигляд європейської військової форми. Зокрема, фотографії школи Аширет, яка слугувала школою для виховання різних етнічних груп імперії, мали на меті показати толерантну політику султана щодо неосманців. Жіноча освіта також показала соціальні реформи в імперії, зображуючи дівчат в європейському вбранні з друкованими книжками, які за означенням не могли бути релігійними текстами. Таким чином, така репрезентація могла надати змогу побачити імперію не як екзотичну та відсталу країну, а як модернізовану державу.

Висновки

Модернізація в Османській імперії почала пришвидшуватися завдяки реформам Танзимату 1839 року. До цього часу попри те, що Османська імперія була багатоетнічною та мультирелігійною спільнотою, норми ісламу регламентували більшість сфер життя, в тому числі й підходи до освіти. Реформи Танзимату дозволили зробити крок у напрямку творення більш світської держави. В той же час пришвидшився процес реорганізації традиційної освітньої системи Османської імперії. Так, в імперії почали створювати світські школи, до яких приймали учнів незалежно від їхньої релігійної приналежності. Разом з тим, попри спротив мусульманських еліт, здобула поширення практика відправлення османських учнів за кордон, до Західної Європи, для того аби вони поверталися освіченими фахівцями та реформували за європейськими зразками Османську імперію. З приходом до влади у 1876 році султана Абдула Гаміда II, світське спрямування освітніх реформ призупинилося, а доля релігійно спрямованих курсів в професійних навчальних закладах почала збільшуватись. Проте в період його правління освітня мережа продовжує розширюватись включно із закладами початкової та професійної освіти та школами для жінок.

Становище Османської імперії в останній чверті XIX ст. вимагало притоку західноєвропейських інвестицій, проте в Західній Європі держава мала репутацію «східної деспотії», а султан Абдул Гамід II – авторитарного володаря з панісламістськими поглядами. Поширення фотографії в Османській імперії стало технологічною новацією, яка уможливила творення альтернативного образу султана як прогресивного й толерантного правителя на чолі модернізованої держави. Задля цього упродовж 1880-1893 років, християнські фотографи Османської імперії витворювали новий образ модернізованої країни на світлинах колекції, яка була надіслана до Лондона й Чикаго в 1893 році. У цій колекції було представлено багато аспектів: від архітектурних візантійських споруд, до новозбудованих лікарень. З 80-х років XX ст.

цю колекцію як витвір фотомистецтва та як вияв «культурної дипломатії» султана Абдула Гаміда II почали досліджувати історики культури та історики фотографії.

Майже 30% фотоколекції складають фото, які присвячені освітній системі Османської імперії. З близько 500 фото близько половини складають фотографії з учнями та вчителями початкових, середніх та вищих шкіл, а іншу половину – фотографії самих цих навчальних закладів. Зі світлин випливало, що організація освіти Османської імперії багато в чому близька до європейської як в плані побудови навчальних закладів так і в плані світської організації освіти.

Так, архітектура навчальних закладів, представлених у колекції, слідувала зразкам європейського неокласичного стилю. Поза тим, усі представлені навчальні заклади були винятково світськими – початкові школи та школи середнього рівня, а також школи професійної підготовки – передусім військової, військово-морської та медичної. При тому більшість світлин із учнями висвітлювала саме процес військової підготовки, що zarazом акцентувало увагу султана до військового зміцнення імперії. Тема толерантності султана до різнорідних етнічних груп та релігійних спільнот була представлена окремим альбомом, який висвітлював навчання в так званій «племінній» школі *Аширет*.

Іншою важливою темою, яка була покликана створити образ модернізованої османської освіти була тема жіночої освіти. Світлини підважували створений європейцями «орієнталістичний» образ «східної» жінки, і акцентували увагу на тому, що османські жінки в принципі можуть бути освіченими. Важливо, що учениці усіх жіночих шкіл представлені лише дівчатами до 12 років – віку, коли згідно з приписами ісламу жінки мусили закривати своє обличчя. Усі дівчата на світлинах вбрані в закриті сукні європейського стилю, а в руках тримають друковані книги, які апріорі могли містити лише тексти світського характеру. Тобто, акцент було зроблено на тому, що жіноча освіта в Османській імперії, як і чоловіча, може бути світською і не зводиться лише до вивчення приписів ісламу та настанов щодо належного виконання «традиційних» жіночих ролей.

В підсумку, репрезентація освітніх реформ на фото колекції демонструвала європейські впливи на османську освіту. Презентуючи школи зведені за європейськими зразками, шкільну форму європейського зразка, книги світського змісту, доступність освіти представникам різних етнічних та релігійних груп імперії, султан Абдул Гамід II намагався створити образ толерантного та прогресивного правителя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Візуальні джерела

Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection/>

2. Література

Статті та монографії:

1. В. Черномашенцев, М. Ракитина. Дворец-музей Топкапы Стамбул. – С. 11
2. Саїд Е. В. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 356 с.
3. Abadan-Unat N. The Modernization Of Turkish Women Nermin // Middle East Journal. – 1978. – Vol. 32. – No. 3. – pp. 291-306.
4. Akşit E. E. A Social History Of Late Ottoman Women // The Ottoman Empire And Its Haritage. – 2013. – Vol. 56. - No. 6. – pp. 133-152.
5. Allen W. The Abdul Hamid II collection // History of Photography. – 1984. 1 p.
6. Bishara A. The Army and Political Power in the Arab Context: Theoretical Problems // Arab Center for Research & Policy Studies. – 2017. – 3 p.
7. Boyacioğlu F. The historical development of the foreign language education in Ottoman Empire // Procedia - Social and Behavioral Sciences – 2015. – Vol. 174, p. 665.
8. Burke P. Eyewitnessing: The Uses Of Images // Reaktion Books Ltd 79 Farringdon Road, London. – 2001. – 189 p.
9. Çelebi N., Asan T. Reforms in the Field of Education During the Period of Sultan Abdulhamid II and Intended Youth/Human Typology to be Trained (The Last Period in the Ottoman Empire) // Mesleki Eğitimde İstihdam Sorunları: İstanbul Örneği – 2016.

10. *Ciydem E.* Re-Think the Tanzimat Period in context of relationship between education and culture // *Global Journal of Sociology: Current Issues.* – 2016. – 55 p.
11. *Demirakın I.* A Study Of Ottoman Modernisation On The City: The Sixth Municipal District Of Istanbul (1856-1877) // *The Department Of History Bilkent University Ankara.* – 2006. 1-2 pp.
12. *Durakbaşa and Karapehlivan F.* Progress and Pitfalls In Women's Education In Turkey (1839- 2017) // *Encounters In Theory And History Of Education.* – 2018. - Vol. 19. – Pp. 70-89
13. *Gerber H.* Social And Economic Position Of Women In An Ottoman City, Bursa, 1600-1700 // *International Journal Of Middle East Studies.* – 1980. – Vol. 12. – No. 3. – p. 235.
14. *Goldhill S.* Travel Writing, Visual Culture, and Form, 1760-1900// *Brian H. Murray, Mary Henes, Hughes.* – 2016. 101 p.
15. *Hanioğlu M. Ş.* A Brief History Of The Late Ottoman Empire // *Princeton University Press.* – 2008. – p. 38
16. *Hurewitz J. C.* The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis // *Middle East Institute.* – 1968. – 149 p.
17. *Ihsanoglu E.* Ottoman educational institutions during the reform period // *Foundation for Science Technology and Civilisation* – 2004. – p. 2.
18. *Isa Waley M.* Images Of The Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented By Sultan Abdülhamid II // *The British Library Journal.* – 1991. 111-127 pp.
19. *Karagül M.* Ahi-Order Organization From Ottoman Empire Until Today And Its Economical Development Relation // *Journal of Business and Social Science* – 2011. – Vol. 2 No. 21. P. 214.
20. *Kawtharani W.* The Ottoman Tanzimat and the Constitution // *Arab Center for Research & Policy Studies.* – 2018. – Vol. 1, No. 1. – 60 p.

21. *Khuluq L.* Modernization of Education in the Late Ottoman Empire // *Al-Jami ah Journal of Islamic Studies* – 2005. – p. 36.
22. *Komatsu K.* Financial Problems Of The Navy During The Reign Of Abdülhamid II // *Istituto Per Oriente C. A. Nallino.* – 2001. – Vol. 81, No. 1. – p. 215.
23. *Levy A.* The Officer Corps In Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39*// *Cambridge University Press.* – 1971. Vol. 2, No. 1. 21 p.
24. *Liapes J.* Color In Neoclassical Architecture // *Constantinos A. Doxiadis Archives.* Vol. 55. No. 333. - 1988.- p. 300.
25. *Mehmet F. F.,, Ishak K.* A(Nother) Quest For Power: Photographic Documentation In The Ottoman Empire // *Arxius i Indústriaes Culturals.* – 2014 –. P.4.
26. *Motika R.* Modernization and Westernization in the Late Ottoman Empire and the Turkish Republic— A Prelude for Democracy? // *University of Hamburg.* - p. 72.
27. *N. T. Gamm* The Editing of Ottoman Manuscripts: An Opinion // *Turkish Studies Association Bulletin.* – 1978. – Vol. 2, No. 4.
28. *Rogan E. L.* Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes (1892–1907) // *Cambridge University Press.* - 2009. – p. 83.
29. *Ronald I., E Beyker W.* Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // *American Sociological Review.* – 2000. – 19 p.
30. *Sonbol El.* Beyond The Exotic: Women's Histories In Islamic Societies // *The American University in Cairo Press,* 2006. – pp. 119-398.
31. *Sonmez S.* Primary Education System in Ottoman Empire // *International Journal of Humanities and Social Science* – 2013.– Vol. 3 No. 5. 163. P.
32. *Stephanov D.* Sultan Mahmud II (1808-1839) and the First Shift in Modern Ruler Visibility in the Ottoman Empire // *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association.*- 2014. - Vol. 1. No, 1-2. – p.155.
33. *Turgut Ü. Mücahit* The Ottoman Modernization And Its Effects On Women // *İstanbul Şehir University.* - 2015. 12 P.

34. *W. Walter F. r The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform* // Sage Publications, Inc. on behalf of the Johnson Graduate School of Management, Cornell University – 1968. – Vol. 13, No. 3. – 453 p.
35. *Wendy M. K. Shaw Ottoman Photography Of The Late Nineteenth Century: An ‘Innocent’ Modernism?* // *History Of Photography*. - 2009. – Vol. 33, No. 1. – pp. 1-14.

Дисертації:

1. *Alison P. Cross-Cultural Spaces in an Anonymously Painted Portrait of the Ottoman Sultan Mahmud II* p. 31.
2. *Greene T. The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire* // University of Mary Washington. – 2010. 3-8. Pp.
3. *Kirmizialtin S. B.A; M.A. Gender, Education, Modernization: Women Schoolteachers In The Late Ottoman Empire* // The University Of Texas At Austin. – 2012. - 83 p.
4. *Sonbol El. Beyond The Exotic: Women’s Histories In Islamic Societies* // The American University in Cairo Press, 2006. – pp. 119-398.

3. Електронні ресурси

1. 'Abdul-'Aziz Ibn Baz Ahadith Concerning Taswir (Pictures) // sunnahonline.com/
Електронний ресурс: <https://sunnahonline.com/library/fiqh-and-sunnah/130-ahadith-concerning-taswir-pictures>, відвідано 19.01.2021
2. Abdülhamid II // Britannica / Електронний ресурс:
<https://www.britannica.com/biography/Abdulhamid-II>, відвідано 09.12.2020
3. Photography in Ottoman Empire. Second Half of the 19th Century – Beginning of the 20th Century // Art Museum Riga Bourse / Електронний ресурс:

<http://www.lnmm.lv/en/mmr/b/visit/exhibitions/1381-photography-in-ottoman-empire> відвідано 11.10.2020

4. Russo-Turkish wars // Britannica / Електронний ресурс:
<https://www.britannica.com/topic/Russo-Turkish-wars> відвідано 19.01.2021
5. *Sadegi M.* The Role of Abdul Hamid II in Photography Development // The arrival of photography in West AsiSateenart/ Електронний ресурс:
<https://sateenart.com/en/Post/Details?id=54> відвідано 11.10.2020
6. *Nolan E. H.* The Gift of the Abdülhamid II Albums: The Consequences of Photographic Circulation // Vol. 2. - 2019. Електронний ресурс:
<https://quod.lib.umich.edu/t/tap/7977573.0009.207?view=text;rgn=main> ,
відвідано 21.10.2020.
7. Learn About Kurdish Dress // The Kurdish Project/ Електронний ресурс:
<https://thekurdishproject.org/history-and-culture/kurdish-culture/kurdish-dress> /
відвідано 20.05. 2021
8. *Nasir A.* Concept Of Westernization And The Role Of Foreign Architects In 19th Century Ottoman Architecture // Електронний ресурс:
<http://levantineheritage.com/note68.htm/>, відвідано 22.05.2021.

Додатки

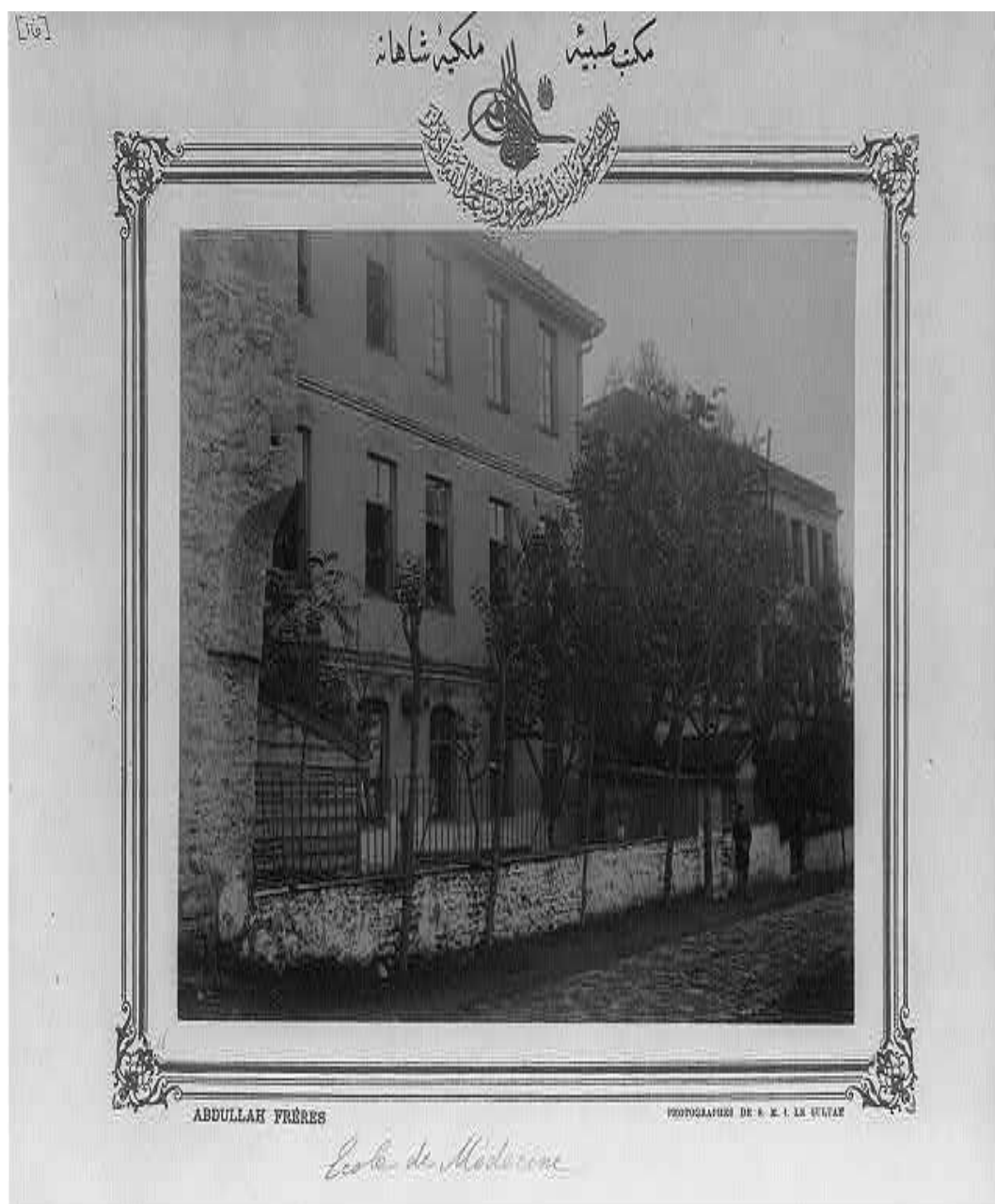
«Портрет дівчини» фот. А. Фрере 1883 р.

Джерело: Тысячи фотографий времён Османской империи в свободном доступе // Cameralabs
Електронний ресурс: <https://cameralabs.org/12512-tysyachi-fotografij-osmanskoj-imperii-vsvobodnom-dostupe-tsentr-getti-vygruzil-v-set-unikalnyj-arkhiv> , відвідано 02.02.2021.

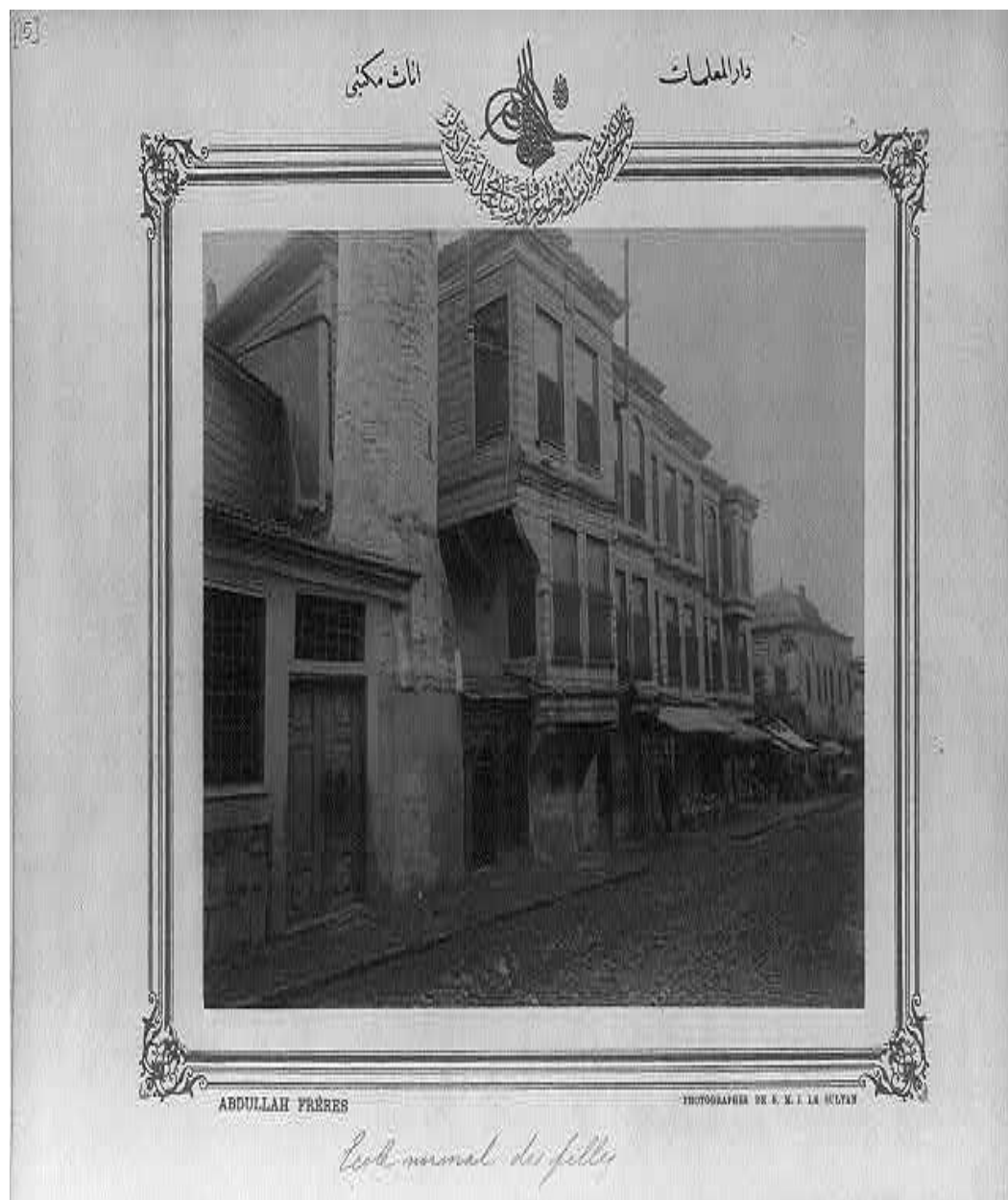
«Мектеб-і Тіббіє-і Сахане» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2001699710/> 21.10.2020.

«Жіночий коледж *Дарюльмуліат*» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2001700008/> 21.10.2020.

«Студентський гуртожиток Імперської Морської Академії» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003671337/> 21.10.2020.

«Студентський гуртожиток Імперської Військової Академії» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

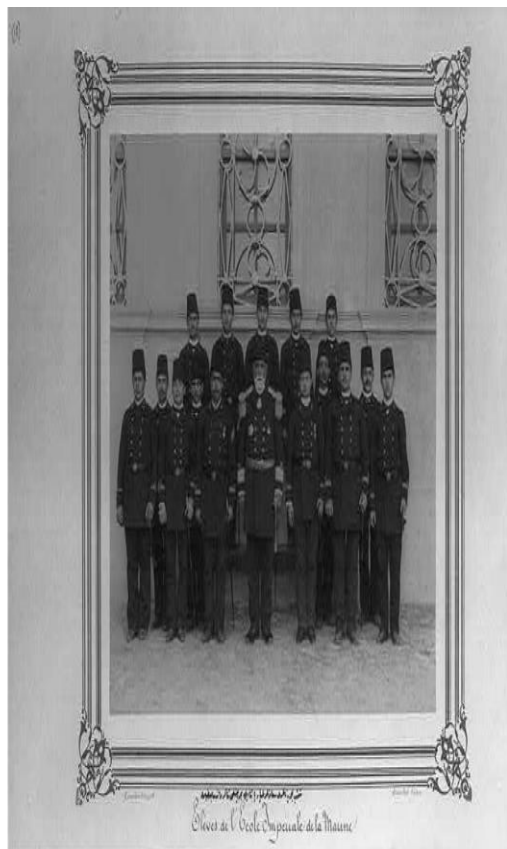
Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2002716928/> / 21.10.2020.

«Учні Імперської Школи Монастір» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2001700039> / 21.10.2020.

«Тайяр Паша, командир та директор Імперської Військово-Морської Академії та деякі студенти військово-морської секції» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003671316/> 21.10.2020.

«Вид з вулиці на Імперської Військової Академію» фот. А. Фрере 1880-1893
рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003672767/> 21.10.2020.

**«Внутрішні ворота Імперської Морської Академії» фот. А. Фрере 1880-1893
рр.**

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003671334/> 21.10.2020.

«Студенти Імперської Морської Академії виконують гімнастичні вправи»

фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

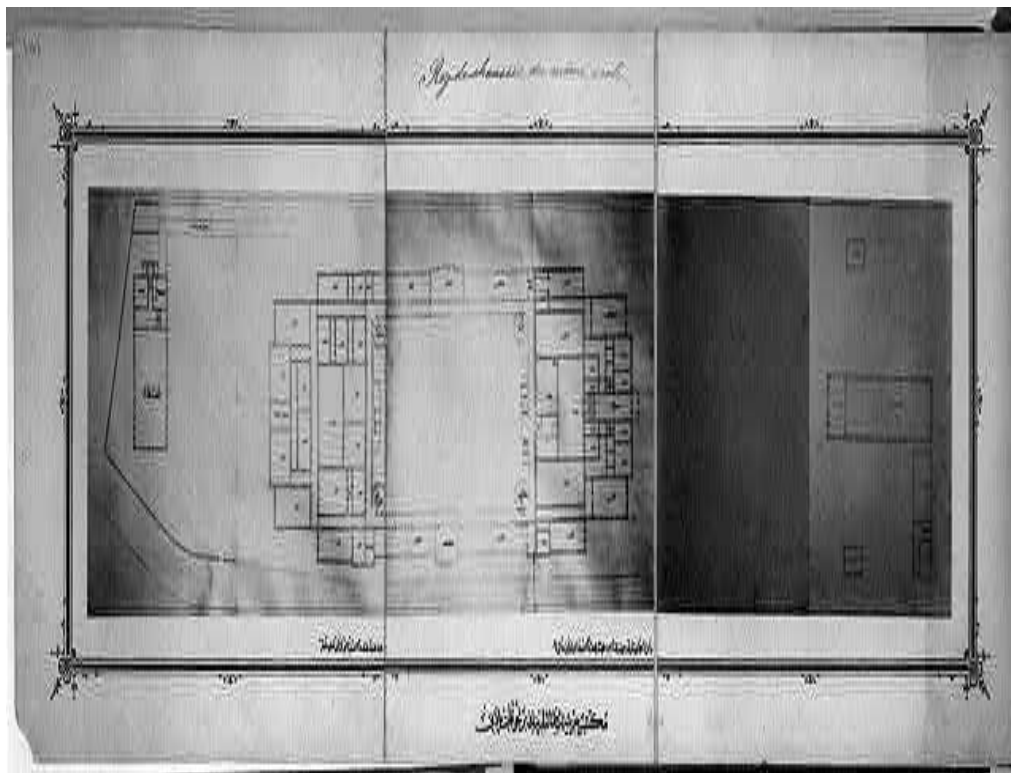

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003671325/> 21.10.2020.

Додаток 11.

«План першого поверху Імперської Військової Академії» фот. А. Фрере
1880-1893 рр.

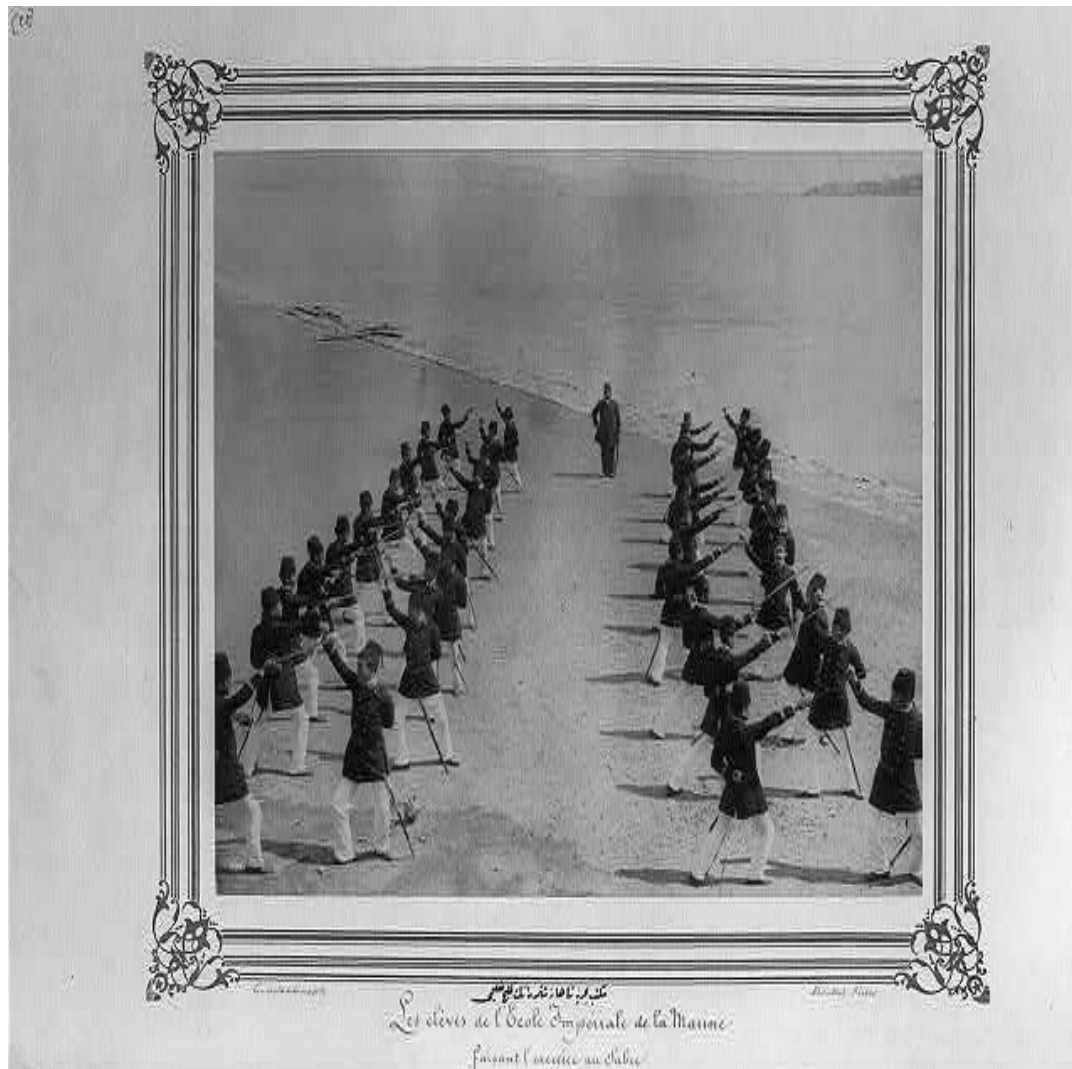
Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003672773/> 21.10.2020.

**«Кабінет інструментів в Імперській Військовій Академії» фот. А. Фрере
1880-1893 рр.**

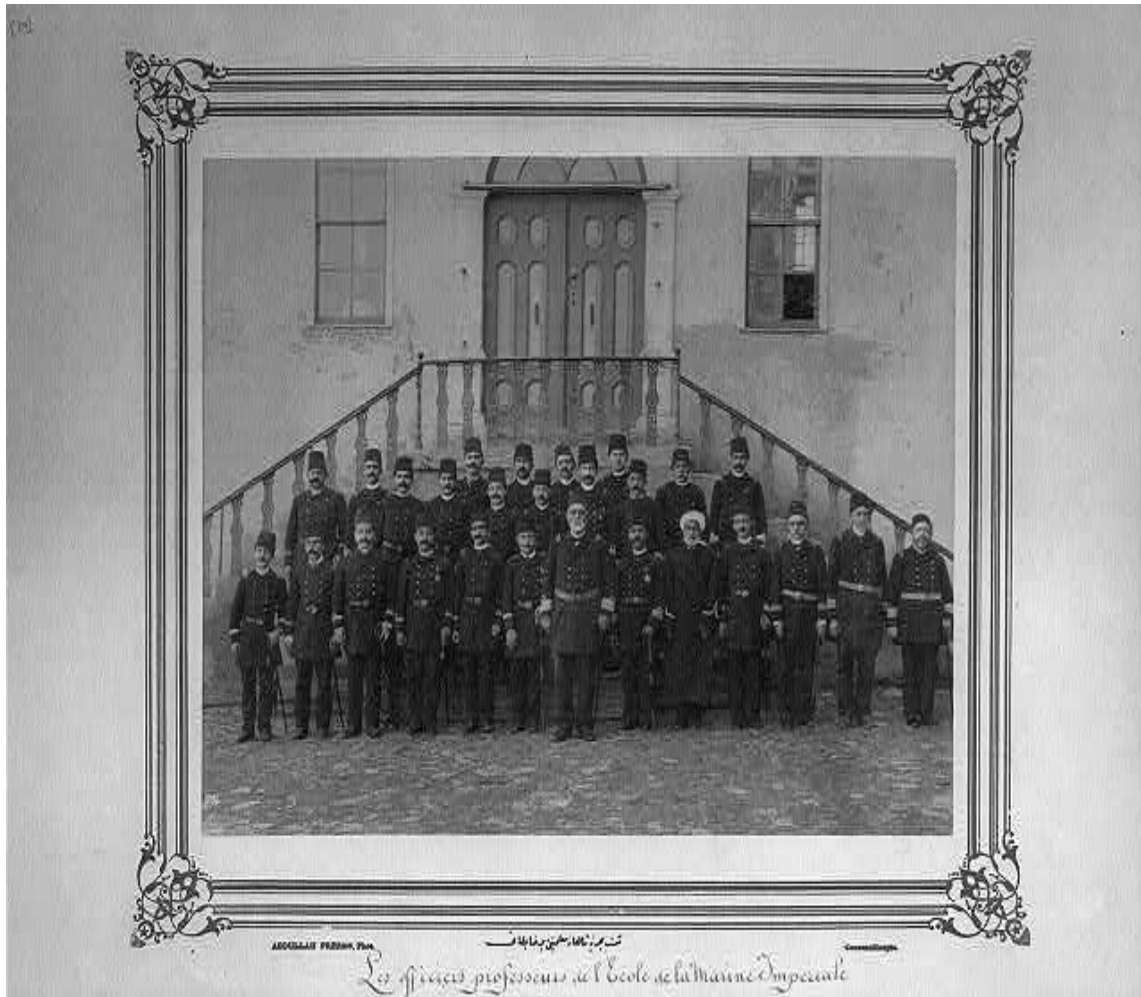
Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003672773/> 21.10.2020.

«Студенти військово-морського класу в Імперській Морській Академії, які тренуються з мечами» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003671326/> 21.10.2020.

«Викладачі та офіцери Імперської Морської академії» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2003671323/> 21.10.2020.

«Учні Школи Аширет» фот. А. Фрере 1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2001700156/> 21.10.2020.

«Учениці середньої приватної школи *Дарюлфейзі Гамїїді*» фот. А. Фрере
1880-1893 рр.

Джерело: Abdul Hamid II Collection // Library of Congress/ Електронний ресурс:
<https://www.loc.gov/item/2001696016/> 21.10.2020.

Глосарій

Ампір – стиль в одязі, що виник у Франції наприкінці XVIII ст. – початку XIX. Сукні в стилі ампір відрізняються своєю елегантністю та світлими кольорами; подібні до античного стилю одягу.

Блискуча Порта – Османський головний уряд.

Дагеротип – перший технічний пристрій, який міг зафіксувати фотографічне зображення. Виник у 1839 році.

Ендерун – школи, що контролювалися судом з метою навчання адміністраторів та державних службовців

Імам – духовна особа, яка проводить молитви в мечетях.

Медресе – релігійний навчальний заклад середнього та вищого рівня освіти в Османській Імперії.

Панісламізм – політична ідеологія, яка виступає за єдність мусульман в рамках однієї ісламської країни чи держави.

Сибиян (школи) – були закладами для отримання початкової освіти до XIX ст. в Османській Імперії.

Танзимат – період в історії Османської імперії від оприлюднення Гюльганейського шат-і шеріфа (1839 р.) до проголошення конституції Османської імперії (1876 р.), відомий спробами соціальних, економічних та державних реформ.

Улуфат – гроші, які виплачували за службу військовим Османської Імперії.

Феска – фетровий головний убір у вигляді або усіченого конусу, або короткого циліндру, що мав європейське походження та був введений у часи правління султана Махмуда II

Хадиси – релігійні тексти, в яких записані головні закони релігії Іслам.

Чадра – полотнище темного кольору, яке обмотувалося навколо тіла жінок, залишаючи лише щілину для очей. Чадру носять жінки, що сповідують Іслам.